

Groenblauwe dooradering van het landelijk gebied

Een overzicht van waarden, functies, functiecombinaties, opties tot vermarkting, subsidies, regelingen ruimtelijke ordening en meer

**R.J.H.G. Henkens
J.K. van Raffe**

Alterra-rapport 474

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen, 2002

REFERAAT

Henkens, R.J.H.G. & J.K. van Raffe, 2002. *Groenblauwe dooradering van het landelijk gebied; Een overzicht van waarden, functies, functiecombinaties, opties tot vermarkting, subsidies, regelingen ruimtelijke ordening en meer.* Wageningen, Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte. Alterra-rapport 474. 72 blz. 3 fig.; 8 tab.; 51 ref.

Deze studie komt voort uit het project Kwaliteitsimpuls Landelijk Gebied; versterking van kwaliteit en identiteit van het landelijk gebied door de aanleg, het herstel en het beheer van 40.000 ha aan landschapselementen. Deze landschapselementen kunnen functies vervullen op het gebied van natuur, landschap, landbouw, recreatie & toerisme, waterhuishouding en wonen & werken. Het rapport geeft een overzicht van voorwaarden voor en voorbeelden van kansrijke situaties voor functiecombinaties. Daarnaast komen de vele economische en bestuurlijke aspecten aan bod, zoals aanleg- en beheerkosten, opbrengsten, subsidiëring en de ruimtelijk ordening.

Trefwoorden: GBDA, groen-blauwe dooradering, landschapselementen, landelijk gebied, functies, functiecombinaties, kosten, subsidies en regelingen.

ISSN 1566-7197

Dit rapport kunt u bestellen door €19,35 over te maken op banknummer 36 70 54 612 ten name van Alterra, Wageningen, onder vermelding van Alterra-rapport 474. Dit bedrag is inclusief BTW en verzendkosten.

© 2002 Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte,
Postbus 47, NL-6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 474700; fax: (0317) 419000; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Alterra.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	7
1 Inleiding	11
1.1 Groenblauwe Dooradering	11
1.2 Doel en werkwijze	12
2 Waarden landelijk gebied	13
2.1 Collectieve waarden	13
2.2 Sociaal culturele waarden	17
2.3 Economische waarden	18
3 Functies GBDA van het landelijk gebied	19
3.1 Natuur	19
3.2 Landschap	20
3.3 Landbouw	21
3.4 Recreatie en toerisme	22
3.5 Waterhuishouding	23
3.6 Overige functies: wonen en werken	24
4 Functiecombinaties	25
4.1 Doel van het GBDA-project	25
4.2 Duurzaamheid van het GBDA-project	27
4.2.1 Ecologische beoordelingscriteria	27
4.2.2 Sociale criteria	29
4.2.3 Economische criteria	31
4.3 Kansrijke situaties voor functiecombinaties GBDA	32
4.3.1 Combinaties met landschap	33
4.3.2 Combinaties met landbouw	33
4.3.3 Combinaties met recreatie	34
4.3.4 Combinaties met waterhuishouding	35
4.3.5 Combinaties met wonen en werken	38
5 Kosten GBDA	41
5.1 Aanleg	41
5.2 Beheer	41
5.3 Kosten landbouw	43
5.4 Grond- en pachtwaarde	45
6 Economische draagkracht functiecombinaties	47
6.1 Vermarketing GBDA door boeren	47
6.2 Sponsoring / bijdragen uit de particuliere sector	49
6.3 Subsidieregelingen	51
6.4 Fiscale instrumenten	55
6.5 Uitvoeringsconstructies	56
6.6 Publiek-private samenwerking (PPS)	57

6.7	Nieuwe en <i>aangepaste</i> regelingen	57
7	Juridische kaders	61
7.1	Ruimtelijke planvorming	61
7.1.1	Bestemmen	61
7.1.2	Inrichting van een gebied	64
7.2	Bescherming GBDA	64
	Literatuur	67

Woord vooraf

Het landelijk gebied werd traditioneel gebruikt voor het produceren van voedsel. Daar komt echter verandering in. Ook andere functies en activiteiten vragen een plaats in het buitengebied. Dit wordt door de overheid ruim onderschreven gezien de vele nota's, min of meer verenigd in het Structuurschema Groene Ruimte 2, waarin deze thematiek aan de orde komt.

Groenblauwe dooradering (GBDA) kan een belangrijke rol spelen bij de realisatie van een multifunctioneel landelijk gebied. Mensen kunnen er genieten van de rust, ruimte, stilte en schoonheid. Daarnaast kan de GBDA ook bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen, zoals wateroverlast, of doordat natuurlijk groen in de directe leefomgeving positieve effecten heeft op de gezondheid en het welzijn van mensen en bijdraagt aan het economische vestigingsklimaat.

De overheid wil daarom de kwaliteit en identiteit van het landelijk gebied versterken met meer GBDA. Met de aanleg, het herstel en het beheer van GBDA wordt een begin gemaakt in acht zogenaamde proeftuinen. Het onderliggende rapport heeft als doel om de bij de proeftuinen betrokken actoren daarbij te ondersteunen. Het geeft een overzicht van de functies die GBDA kan vervullen en de functiecombinaties die mogelijk zijn. Daarnaast wordt ingegaan op de kosten van de aanleg en het beheer van GBDA en de mogelijkheden om geld aan GBDA te verdienen. Tenslotte wordt ingegaan op de relevante regelingen op het gebied van de ruimtelijke ordening.

Wij hopen dat dit rapport, tezamen met de brochure die hierbij is uitgegeven, voor vele particulieren een stimulans vormt om de diverse landelijke gebieden van ons land de gewenste kwaliteitsimpuls te geven.

Samenvatting

In het kader van de LNV-nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur', is het beleidsprogramma 'Landelijk natuurlijk' gestart. Hierbinnen valt het deelproject 'Kwaliteitsimpuls Landelijk Gebied'. Doel hiervan is de kwaliteit van het landelijk gebied te versterken met een vlechtwerk van in totaal 40.000 ha aan streekeigen landschapselementen en onverharde paden, wat de GroenBlauwe DoorAdering (GBDA) wordt genoemd. Met de aanleg, het herstel en het beheer van GBDA wordt een begin gemaakt in acht zogenaamde proeftuinen. Om de bij de proeftuinen betrokken actoren te ondersteunen is gekeken naar de functies die GBDA kan vervullen en de functiecombinaties die kansrijk zijn. Daarnaast is een overzicht gegeven van de aanleg- en beheerkosten, subsidieregelingen en aspecten t.a.v. de ruimtelijk ordening.

GBDA kan functies vervullen voor natuur, landschap, landbouw, water en recreatie & toerisme. Daarnaast vervult het als kwaliteitsfactor ook indirect functies voor wonen en werken. Tal van functiecombinaties zijn mogelijk voor de verwezenlijking van GBDA. Meestal is sprake van een combinatie van meerdere functies waarbij, afhankelijk van het beoogde doel, onderscheid kan worden gemaakt in hoofd-, neven- en ondergeschikte functies. Of een bepaald type GBDA ook daadwerkelijk voor een bepaalde locatie geschikt is, zal op basis van de lokale omstandigheden moeten worden beoordeeld. Hiervoor geeft dit rapport een reeks van ecologische, sociale en economische beoordelingscriteria die rekening houden met de waarden van het landelijk gebied. Ieder GBDA-project kan hiermee globaal op duurzaamheid worden beoordeeld.

In zijn algemeenheid kan worden gezegd dat functiecombinaties voor GBDA die aansluiten bij overig beleid in het landelijk gebied, zoals vooral verwoord in het Structuurschema Groene Ruimte, een relatief hoge kans van slagen hebben. Uitgaande van hoofdfuncties kan hierover het volgende worden geconcludeerd:

- Natuur: de functie natuur is vooral hoofdfunctie binnen de zogenaamde robuuste verbindingen en ecologische verbindingzones van de EHS. Binnen de GBDA zal natuur vooral een (niet onbelangrijke) nevenfunctie vervullen.
- Landschap: voor de functie landschap liggen er voor GBDA door het hele land kansen maar met name in de Nationale en Provinciale Landschappen.
- Landbouw: voor de functie landbouw verschillen de kansen voor GBDA t.a.v. het type bedrijfsvoering. Voor puur marktgerichte bedrijven zal GBDA vooral een life-support functie vervullen via bijv. bestuiving, bestrijding van plagen of organismen die natuurlijke afbraakprocessen in de bodem bevorderen. Men kan daarbij bijvoorbeeld denken aan houtwallen en natuurlijke akkerranden. De meeste kansen voor GBDA liggen er bij bedrijven die een steeds sterkere verwevenheid gaan vertonen met natuur- en landschapsbeheer. Vooral in de ca. 350.000 ha voornamelijk landbouwgebied rond de natuurkernen van de EHS, waar de milieubelasting moet worden verminderd. Voor bedrijven die zich ook op andere sectoren dan de landbouw richten kan GBDA vooral een nevenfunctie vervullen t.a.v. recreatie en toerisme. Bijvoorbeeld door de toegankelijkheid van

het landelijk gebied met paden e.d. te vergroten. Samenwerking tussen de verschillende bedrijven is hierbij belangrijk.

- Recreatie en toerisme: voor deze functie liggen er voor GBDA vooral kansen in een cirkel van 10 km buiten de rode contour van de steden (dagrecreatie) en in de waardevolle landschappen. Daarnaast kan er worden aangehaakt bij het uitbreiden van het landelijk routenetwerk voor wandelen, fietsen en waterrecreatie. Kerkepaden, jaagpaden, schouwpaden, kades, toegankelijke oevers en watergangen kunnen hierin belangrijke functies vervullen.
- Waterhuishouding: voor deze functie liggen er voor GBDA kansen t.a.v. zuivering, retentie en berging/buffering. Voor de zuiveringsfunctie is dit vooral via een ecologisch beheer van grondwaterbeschermingszones. Voor de retentiefunctie zijn vooral de uiterwaarden en aan te wijzen retentiepolders van belang. Voor de berging/ bufferingfunctie liggen er voor GBDA bijv. kansen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, het laten meanderen van beken en het herstel van kreken, gedempte vennen, sloten en grachten. Zowel fysiek als qua belevingswaarde kan water een belangrijke functie vervullen voor recreatie en toerisme.
- Wonen & werken: voor deze functie vormt GBDA vooral een kwaliteitsfactor. Met de realisatie van zogenaamde nieuwe landgoederen en buitenplaatsen kan ook GBDA een belangrijke plek krijgen.

Met de economische beoordelingscriteria kan worden nagegaan of GBDA ook economische gezien duurzaam kan worden uitgevoerd. Dit rapport geeft daartoe de benodigde achtergrondinformatie.

De realisatie en het beheer van GBDA kost geld. Er kunnen een aantal verschillende kostenposten worden onderscheiden. De belangrijkste zijn:

- Aanlegkosten: de kosten voor het fysiek realiseren van landschapselementen door het planten van bomen, het graven van waterlopen e.d.
- Beheerkosten: kosten voor het beheren van aangelegde GBDA.
- Kosten voor de landbouw: (indirecte) kosten die te maken hebben met een veranderend landgebruik. Het kan hier gaan om:
 - 1 kosten door productieverlies door;
 - a het kleinere teeltoppervlak;
 - b schaduwwerking;
 - 2 kosten door extra bewerkingstijd;
 - 3 kosten voor extra mineralenheffing;
 - 4 waardedaling grond.

Uitgangspunt bij de realisatie van de GBDA is dat uitbreiding van het 'areaal' kenmerkende landschapselementen geschiedt op vrijwillige basis door de huidige landeigenaren. Dit zijn overwegend agrariërs die in de meeste gevallen pas geneigd zijn om GBDA aan te leggen en te beheren indien zij hierop geen geld hoeven toe te leggen. De mogelijkheden om direct geld te verdienen met GBDA (GBDA te vermarkten) zijn echter beperkt. Om de kosten voor aanleg en beheer te compenseren zijn andere geldbronnen nodig. Hierbij moet met name gedacht worden aan overheidssubsidies zoals de 'Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer' en

'Stimuleringsregeling Gebiedsgericht beleid'. Andere mogelijkheden zijn: sponsoring/bijdragen uit de particuliere sector, financiële prikkels van fiscale regelingen (Natuurschoonwet), uitvoeringsconstructies en Publiek-private samenwerking (PPS).

Bij de realisatie van GBDA zal een eigenaar ook te maken krijgen met de regels inzake de ruimtelijke ordening. Van alle regelingen en plannen die er in Nederland op dat vlak zijn, is het bestemmingsplan in de praktijk het belangrijkste. Dit is het enige plan dat rechtstreeks bindend is en dit zowel voor de burgers als de overheidsinstanties. Naast de bestemmingen van een gebied worden in het bestemmingsplan ook gebruik- en aanlegvoorschriften aangegeven die nodig zijn om de toegekende functies te kunnen realiseren. De aanlegvoorschriften kunnen een belangrijke rol spelen om de kwaliteiten van de GBDA te garanderen.

Regelingen die bestaande natuur beschermen kunnen indirect de aanleg van GBDA in de weg staan. Veel boeren zijn bang dat de regelingen op een gegeven moment ook van toepassing worden op nieuw aangelegde GBDA, waarna deze lastig te verwijderen wordt. Regelingen die (op dit moment) van belang zijn, zijn: de Flora- en Faunawet, de Natuurbeschermingswet, de Boswet en het Bestemmingsplan. Om te zorgen dat er toch nieuwe GBDA wordt aangelegd door agrariërs en particulieren, wordt steeds meer het principe 'Nieuw groen is vrij groen' gehanteerd. Dit betekent dat landschapselementen e.d. die geheel vrijwillig zijn aangebracht door particuliere ondernemers niet moeten worden belast met planologische maatregelen en beperkingen. Om dit principe te waarborgen is het belangrijk dat de afspraken over de GBDA goed worden vastgelegd. Tegenwoordig worden daarom vaak convenants gesloten tussen de overheid (overheden) en de agrariërs en particulieren.

1 Inleiding

1.1 Groenblauwe Dooradering

In het kader van de beleidsimplementatie van Natuur voor mensen, mensen voor natuur, is door LNV het beleidsprogramma 'Landelijk natuurlijk' gestart. Deelproject binnen dat programma is het project 'Kwaliteitsimpuls Landelijk Gebied'. Dit is een versterking van het natuur- en landschapsbeleid buiten de EHS. Doel hiervan is de kwaliteit en de identiteit van het landelijk gebied te versterken door de aanleg, het herstel en het beheer van 40.000 ha aan landschapselementen. Dit vlechtwerk aan streekeigen landschapselementen en onverharde paden wordt de GroenBlauwe DoorAdering (GBDA) genoemd. In 2020 moet dit aan 400.000 ha agrarisch cultuurlandschap een verbetering hebben gegeven in landschappelijke, ecologische en recreatieve kwaliteit. Het ministerie van LNV heeft de provincies uitgenodigd in 2001 en 2002 landelijk te starten met 8 proeftuinen voor een kwaliteitsimpuls landschap. Deze proeftuinen zijn:

Groningen:	Reitdiep en omgeving
Overijssel:	een deel van Noord-Oost Twente
Gelderland:	Ooijpolder/Groesbeek
Utrecht:	Langbroekwetering
Zuid-Holland:	Wijk en Woude
Zeeland:	West Zeeuws-Vlaanderen
Brabant:	Groene Woud
Limburg:	een deel van Mergelland.

Doel van de proeftuinen is om snel te beginnen met de realisatie van de GBDA en ervaring op doen met instrumenten die daar in de toekomst voor nodig zijn. Bij de planvorming en de uitvoering worden alle belanghebbenden betrokken: agrarische organisaties, waterschappen en gemeenten, natuur- en landschapsorganisaties en recreatieondernemers. Het geld komt beschikbaar voor aanleg, herstel en beheer van kleine landschapselementen en diverse vormen van akkerrandenbeheer. Ook kan het herstel en beheer van cultuurhistorische en/of archeologische elementen mede hierdoor worden bekostigd. De uitvoering gebeurt op vrijwillige basis en in principe zonder functiewijziging van agrarische gronden. Het beheer wordt zoveel mogelijk uitgevoerd door de huidige eigenaar, die daarvoor een beheersvergoeding ontvangt. De aanleg en het beheer van deze GBDA vraagt veel kennis over de verschillende functies die deze elementen kunnen hebben, over mogelijke combinaties van deze functies en over gewenste locaties en ruimtelijke spreiding van de elementen. Op onderdelen is al veel bekend en naar ontbrekende kennis wordt aanvullend onderzoek gedaan, vooral naar de voorwaarden om deze functies optimaal tot hun recht te laten komen. Hoe zijn de diverse functies te combineren? Wat is de geschiktheid van diverse landschapselementen voor de verschillende functies van de GBDA? Welke beelden van GBDA zijn er te geven bij verschillende

functiecombinaties? Hoe kan de GBDA economisch duurzaam worden gerealiseerd? Antwoorden op deze vragen zijn belangrijk voor de realisatie van de proeftuinen.

1.2 Doel en werkwijze

Doel van dit project was het opstellen van een overzicht van mogelijke functiecombinaties en economische dragers voor landschapselementen van de GBDA. Voor de actoren die zich bezighouden met de realisatie van de proeftuinen moet dit handvatten bieden om kansrijke situaties voor GBDA te herkennen en de realisatie hiervan voortvarend aan te pakken.

De benodigde informatie werd verkregen via literatuurstudie en het 'surfen' op internet. Naast dit Alterra-rapport is tevens een brochure ontwikkeld die op snelle en duidelijke wijze inzichtbaar moet maken waar voor de verschillende proeftuinen kansen liggen.

2 Waarden landelijk gebied

De algemene waardering van bepaalde kenmerken en eigenschappen van het landelijk gebied zijn veranderd. Landschapswaarden zoals ruimte en openheid, openbaarheid van de ruimte, ervaren van vrijheid, rust, stilte, langzaamheid, duisternis, de aanwezigheid van natuur, cultuur en historie, gebouwde en ongebouwde cultuurmonumenten en -patronen, werkgelegenheid en de productiepotentie van bodem en water waren vroeger heel gewoon. Deze waarden zijn in de loop der jaren steeds schaarser geworden en worden in de huidige samenleving door velen als bijzonder ervaren (RLG 1997). Deze waarden kunnen als volgt gegroepeerd worden:

- *de collectieve waarden* hebben betrekking op natuur, landschap (in visuele zin), cultuurhistorie, aardkundige waarden en de plaats en dichtheid van activiteiten;
- *de sociaal-culturele waarden* hebben betrekking op de mogelijkheden voor bewoners om een bepaalde gewenste levensstijl en leefkwaliteit te bereiken;
- *de economische waarden* hebben betrekking op economische activiteiten, de mogelijkheden om deze te ontplooiën, werkgelegenheid en inkomensvorming.
-

Deze waarden geven inhoud aan het begrip 'kwaliteit' en zijn dan ook van belang voor de kwaliteitsimpuls van het landelijk gebied.

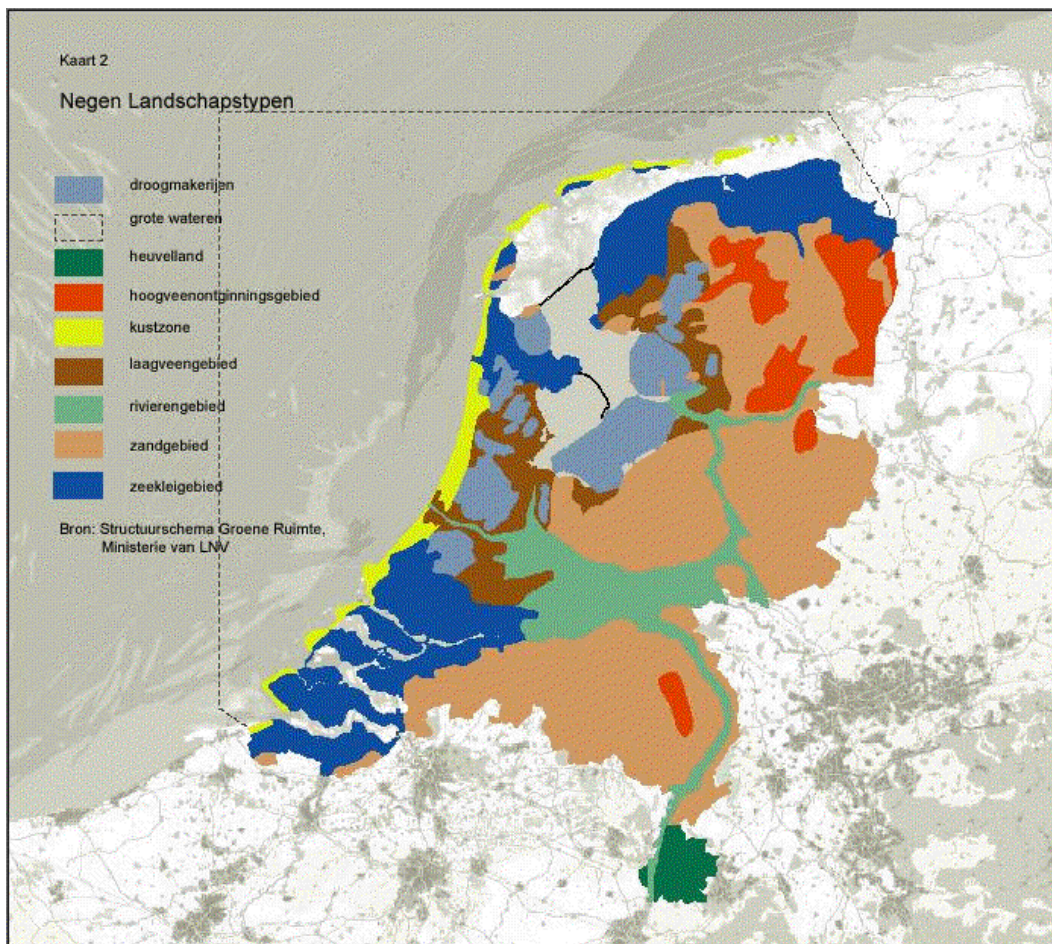
2.1 Collectieve waarden

Als gevolg van duizenden jaren van interactie tussen mens en natuur is er in Nederland een gevarieerd en veelal aantrekkelijk landschap ontstaan. Dit vindt men terug in de biodiversiteit, de landschapsvormen, het landgebruik en de nevenschikking van stad, buitengebied en kust. Het cultuurlandschap verschilt sterk tussen de pleistocene zand- en lössgebieden en de holocene klei- en veengebieden. Maar ook hierbinnen zijn voor wat betreft de wijze van gebruik en ontginning grote onderlinge verschillen tussen de landschappen van het heuvelland, het zandgebied, het hoogveenontginningsgebied, het rivierengebied, het zeekleigebied, het laagveen-gebied, de droogmakerijen, de grote wateren en de kustzone (Min. LNV 2002b). Berendsen (1997) beschreef deze landschapstypen (zie fig. 1) en gaf verschillende karakteristieke landschapselementen.

Het heuvelland van Zuid-Limburg

Het heuvelland van Zuid-Limburg is al meer dan 7000 jaar bewoond en daarmee een van de oudste landschappen van Nederland. Vanaf de 13e eeuw werd hier het drieslagstelsel toegepast wat betekent dat de boer zijn grond in drieën moest verdelen om afwisselend gebruik, braak en bemesting toe te kunnen passen. In combinatie met het systeem van erfdeling leidde dit tot een sterk versnipperd verkavelingspatroon. Momenteel wordt het verkavelingspatroon van de lössontginningen gekenmerkt door incomplete esdorpen (zonder heidevelden) met grote aaneengesloten landbouwcomplexen en een geconcentreerde bebouwing.

Kenmerkende landschapselementen zijn o.a. beeklopen, graften, heggen, hagen, hoogstamboomgaarden en blauwgraslandjes. Kenmerkend voor de ontginningsgeschiedenis van Zuid-Limburg zijn buitenplaatsen, kastelen, kasteelterreinen, kasteelbergen (mottes), watermolens, molenbeken, holle en historische wegen, wegkruisen, het gracht- en walsysteem van de landgraaf en restanten strokenverkavelingen.

Figuur 1. De 9 landschapstypen van Nederland (Min. LNV 2002b)

De zandgebieden

De zandgebieden kunnen worden verdeeld in een zuidelijk, midden-Nederlands, oostelijk en noordelijk zandgebied. Elk deel heeft een eigen geologische achtergrond en ontginningsgeschiedenis. Het zuidelijk deel is nooit bedekt geweest door het landijs. Het Midden-Nederland zandgebied is sterk door het landijs gevormd met de stuwwallen als meest in het oog springend element. Het oostelijk deel heeft kenmerken gemeen met het zuidelijk en Midden-Nederland deel en heeft tevens een sterk verbrossend karakter. Het noordelijk deel bestaat uit twee reeksen van lage stuwwallen met daartussen een keileemplateau.

Als ontginningspatronen kunnen in het zandgebied essen, kampontingingen, heideontginningen, rivierterrassen en veenontginningen onderscheiden worden. De

pleistocene zandgebieden vertonen uiteraard veel kenmerkende morfologische verschijnselen die zijn gevormd tijdens de ijstijd. Daarnaast bevinden zich hier vele archeologisch waardevolle elementen als hunebedden en grafheuvels. Het cultuurlandschap kent landschapselementen zoals houtwallen, singels, kerkenpaden, watermolens, meanderende beken, kleine gras- en hooilanden, schaapskooien, tabaksschuren en karakteristieke boerderijen.

De hoogveenontginningsgebieden

De hoogveenontginningsgebieden zijn vooral onderdeel van het noordelijke zandgebied. De eerste verveningen waren zgn. wilde verveningen, gevolgd door verveningen vanuit het recht van opstek. Later kwamen de grootschalige ontginningen met het kenmerkende rechte patroon van kanalen of vaarten, wijken en sloten. Langs de vaarten liggen lijnvormige dorpen. Vanaf de vaarten werden kleinere kanalen ofwel wijken gegraven, die dienden om het veen droog te leggen en de gestoken turf af te voeren.

Het rivierengebied

Het rivierengebied bestaat uit een buitendijks gebied met de rivier en de uiterwaarden en een binnendijks gebied met stroomruggen en komgronden. Kenmerkend voor de uiterwaarden zijn de wisselende waterstanden, (meidoorn)heggen en oobossen. Op de stroomruggen ontstonden incomplete esdorpen (zonder woeste gronden) en een onregelmatige blokverkaveling. De komgronden werden pas na de bedijking (tussen 1000 en 1300) in gebruik genomen. Bij dijkdoorbraken ontstonden wielen en dijkdoorbraak-afzettingen (overslaggronden). Voor hun veiligheid gingen de bewoners hun erf ophogen tot terpen, in de Betuwe ook wel woerden genoemd. In de tweede helft van de Middeleeuwen werd er door de mens ingegrepen in de rivierlopen. Er werden overlaten en afvoerkanalen aangelegd en de rivieren werden gekanaliseerd en door stuwen en dammen gereguleerd. Pas na de kanalisatie van de Maas en sluiting van de Beerser overlaat kon de waterbeheersing in de binnendijkse gebieden sterk worden verbeterd en zijn verkaveling en waterhuishouding ingrijpend veranderd door ruilverkaveling en landinrichting. De kenmerkende verschillen in grondgebruik van de stroomruggen en de kommen werden daardoor verminderd.

Kenmerkende landschapselementen voor het rivierengebied zijn o.a. hoogstam boomgaarden, knotwilgen, wilgengrienden, woerden, dellen, dijken (zijvingen, dorpskades, bandijken), weteringen, griften, fijnmazige strokenpercelering, kasteelterreinen, eendenkooien, forten en de steenbakkerijen, oobossen, (meidoorn)heggen, nevengeulen en tichelgaten in de uiterwaarden.

Het zeeleigebied

Het zeeleigebied kan in een zuidwestelijk en noordelijk deel worden onderverdeeld. Onder het holocene zeeleidek liggen pleistocene afzettingen, die plaatselijk aan de oppervlakte komen. In zuidwestelijk Zeeuws-Vlaanderen gebeurt dat in de vorm van dekzand en dekzandruggen tot in het Land van Saeftinge. In het noordelijk deel gebeurt dat in de vorm van stuwwalresten zoals in Gaasterland, Wieringen, Texel en nabij Winschoten. In het zuidwesten werd de ontwikkeling bepaald door de getijdewerking en de aanwezigheid van riviermondingen. De mens gaf met in- en

aandijkingen mede vorm aan het landschap. In het noorden, waar de getijdenverschillen in de ondiepe Waddenzee klein zijn, waren wind en golven bepalend voor de ontwikkeling. Hier ontstonden evenwijdig aan de kustlijn kwelderwallen die reeds enkele eeuwen voor het begin van de jaartelling waren bewoond.

In de zeekleigebieden zijn zeer diverse landschappen ontstaan als gevolg van verschillen in ouderdom van duinen en zeeklei, of verschillen in zand- of veenondergrond, door aan de oppervlakte komende ongelijksoortige pleistocene afzettingen, door stormvloed en door verdedigingswerken tegen stormvloed en hoogwater. Kenmerkende elementen voor het zuidelijk zeekleigebied zijn kreekrestanten, (bloem)dijken, erf- en wegbeplanting met allure, windsingels, heggen, boomgaarden, (zoute) graslanden, boerderijen en vliedbergen. Kenmerkende elementen voor het noordelijk zeekleigebied zijn kwelders, krekken en watergangen, terpen en wierden, historische dijken, erf- en wegbeplanting met allure.

De laagveengebieden (veenweidegebieden en veenontginningen)

Het laagveengebied bestaat uit een westelijk en noordelijk deel. Het westelijke laagveengebied ligt tussen het zuidwestelijk zeekleigebied, het riviereengebied en de duinen. Het noordelijke deel ligt op de overgang tussen het noordelijk zeekleigebied en het noordelijk zandgebied. De twee laagveengebieden werden in de Romeinse tijd van elkaar gescheiden door de vorming van het Flevomeer, de latere Zuiderzee.

Het huidige aanzicht van het landschap werd voor een belangrijk deel bepaald door de turfwinning vanaf de Middeleeuwen. Door het baggeren van veen ontstonden trek- of petgaten. Deze konden zich door oeverafslag uitbreiden tot grote plassen. In Waterland was de kwaliteit van de turf slecht door het zoute zeewater van de overstromingen. De vervening vond hier zeer plaatselijk door de boeren zelf plaats. In Rijnland en Amstelland was sprake van grootschalige vervening. Hierdoor ontstonden grote plassen waarvan een deel is drooggemalen.

De landschappen van het laagveengebied zijn zeer divers als gevolg van de strijd tegen het water, de wijzen van turfwinning, de ontginning van het veen en het droogmalen van meren. Hiermee samenhangende landschapselementen zijn b.v. weteringen, boezemgebieden, landscheidingkaden, tiendwegen, legakkers, petgaten en plassen, strokenverkaveling (langgerekte percelen gescheiden door brede sloten met een hoog waterpeil), gerende, knikkende en gebogen percelen, kavelgrensbeplanting, erfbeplanting langs kaden en tiendwegen, knotwilgen, moerasbosjes, geriefbosjes, rietland, blauwgrasland, (kasteel)boerderijen en molens.

Droogmakerijen en nieuwe polders

Tegenover de gevarieerdheid van het laagveenlandschap staat als contrast het rechte, geometrische en vaak monumentale karakter van de droogmakerijen. Met uitzondering van de voormalige eilanden Wieringen, Urk, Schokland en Marken dateren alle nederzettingen in de IJsselmeerpolders uit de 20e eeuw. Het verkavelingspatroon bestaat uit grote rechthoekige blokken. De Noordoostpolder en het voormalig eiland Schokland zijn opgenomen op de Werelderfgoedlijst.

Kenmerkende landschapselementen zijn het patroon van ringvaarten en dijken, erfbeplanting met allure en buitenplaatsen, herenboerderijen en stolpboerderijen.

Grote wateren

Het landschap van de grote wateren met haar oevers wordt gekenmerkt door de verre horizon, de openheid, donkerte, rust en ruimte. Ook de culturele aspecten dragen bij aan de identiteit. Daarbij gaat het om de Zuiderzee (IJsselmeer, de randgebieden van de vroegere Zuiderzee met de IJsseldelta en de monding van de Eem) de inpolderingshistorie, de visserij en de dijken.

De kustzone

De kustzone bestaat uit het waddengebied en het duinlandschap van Noord- en Zuid-Holland en de Zeeuwse eilanden. Het Nederlandse waddengebied bestaat uit zeven eilanden met daartussen zeegaten en de Waddenzee met haar getijdebekkens, wadplaten, kwelders en slikken. Het duingebied omvat het strand, de jonge duinen en de oude strandwallen en duinen. Het kustgebied ontleent zijn karakter niet alleen aan de opeenvolgende zones parallel aan de kust: strand, duinen, strandwallen en strandvlaktes. De grootschalige infrastructurele werken zoals de deltawerken, de Maasvlakte en de Afsluitdijk zijn niet alleen in hun monumentaliteit karakterbepalend voor de kust, maar door hun consequenties voor de stroming en het transport van sediment hebben ze ook veel invloed op het karakter van dit gebied.

2.2 Sociaal culturele waarden

Het sociaal-culturele aspect heeft te maken met de voorkeuren van de mens in materiële en immateriële zaken zoals de nabijheid van een basisschool of het gevoel van veiligheid. Bij het sociaal-culturele aspect staat de mens, individueel en in groepsverband, centraal. Hierbij spelen de woning, het dorp en de streek een centrale rol. De bewoners van het landelijk gebied dragen zelf een grote verantwoordelijkheid voor de realisatie van wensen en ideeën voor de lokale samenleving waar ze deel van uitmaken. Het sociaal-culturele aspect is bij uitstek een zaak voor een bottom-up benadering, waarbij sprake moet zijn van interactie tussen bewoners en de betrokken overheden.

Doordat de betekenis van de landbouw de laatste decennia is verminderd is de bedrijvigheid en werkgelegenheid van het landelijk gebied sterk veranderd. Voor de sociaal-culturele kwaliteit van het landelijk gebied is dit zeer belangrijk. Zowel om jonge plattelanders werkgelegenheid in de streek te bieden, als om draagvlak te bieden voor basisvoorzieningen. Veel, vaak beeldbepalende boerderijen en erven, komen leeg te staan. Nieuwe functies als woonboerderij of niet-landbouwbedrijf kunnen zorgen voor behoud van de bebouwing en levendigheid in de streek (RLG 2000).

2.3 Economische waarden

De landbouw draagt steeds minder bij aan de economie en de werkgelegenheid van het landelijk gebied. Weliswaar is de landbouw nog steeds de grootste grondgebruiker, maar dat gebruik zal minder worden (Centraal Planbureau 1997). Andere bedrijvigheid ontwikkelt zich, zowel op het agrarische bedrijf (toerisme, natuur- en landschapsbeheer, verkoop van eigen producten etc.), als op bestaande en nieuwe niet-agrarische bedrijven. Deze diverse bedrijvigheid is noodzakelijk voor de werkgelegenheid en economie in het landelijk gebied. Economische ontwikkelingen moeten echter wel zodanig plaatsvinden dat de eigen kenmerken en kwaliteiten van een regio er door worden behouden of versterkt. Een krachtige lokale/regionale economie kan functies behouden, die bijdragen aan de kwaliteit van het landelijk gebied.

3 Functies GBDA van het landelijk gebied

Het beleid staat een optimale meervoudige functievervulling van de GBDA in het landelijk gebied voor. De GBDA dient zo veel mogelijk bij te dragen aan het versterken of verbeteren van het landschapsbeeld, de ecologische waarde, de cultuurhistorische betekenis, het watersysteem en de recreatiemogelijkheden, met name de toegankelijkheid van het platteland (Min. LNV 2000).

De volgende functies worden toegekend aan de GBDA: natuur, landschap, landbouw, water en recreatie (Langevelde et al. in press). Daarnaast worden ook de functies voor wonen en werken behandeld. Dit hangt namelijk nauw samen met de aantrekkelijkheid en daarmee de GBDA van het landelijk gebied.

3.1 Natuur

Natuur is van belang voor de biodiversiteit, lokale waarden, beleving, recreatie, gezondheid, woonkwaliteit en vestigingsklimaat (Walter et al. 1999). De oppervlakte natuur neemt nog toe, maar de verdeling over het land wordt schever en de kwaliteit blijft onder druk staan (RIVM 2001). Aangezien uitbreiding van natuur steeds moeilijker wordt en de EHS niet aan alle recreatieve behoeften kan voldoen, zal ook het cultuurlandschap moeten bijdragen aan de biodiversiteit. In de toekomst zal natuur bestaan uit relatief grote, multifunctionele natuurgebieden die ecologische met elkaar zijn verbonden, met daarnaast de natuur van de GBDA in het agrarisch cultuurlandschap.

De natuurkwaliteit van de GBDA wordt vooral bepaald door de soortendiversiteit in de landschapselementen die weinig of niet voor de agrarische productie worden gebruikt. Daarnaast zijn er soorten die leven op en van de agrarische percelen, zoals weidevogels. Indien van geringe omvang kunnen ook deze deel uitmaken van de GBDA. Hoewel boerderijen en boerenerven niet tot de GBDA behoren zijn de soorten nabij de gebouwen wel afhankelijk van de GBDA van het cultuurland. De functie natuur kan daarom worden onderverdeeld in 7 deelfuncties die voor een bepaald deel van de natuurkwaliteit staan (De Boer 2001):

1. Soorten / vegetatietypen van opgaande begroeiing, eventueel te splitsen in opgaand met struiken en opgaand met bomen;
2. Soorten / vegetatietypen van bermen, droge ruigtestroken en dijken;
3. Soorten / vegetatietypen van het water van plassen en sloten;
4. Soorten / vegetatietypen van oevers en natte ruigtestroken;
5. Soorten vegetatietypen van grasstroken, eventueel te splitsen in natte en droge grasstroken;
6. Soorten/ vegetatietypen van akkerranden;
7. Soorten / vegetatietypen van erven en (agrarische) gebouwen.

Het karakter en de mate van voorkomen van de landschapselementen verschilt per regio in ons land. Hierdoor verschilt ook het voorkomen van soort(groep)en en daarmee de natuurkwaliteit in de verschillende landschappen. Met de regionale identiteit kunnen per regio streefbeelden worden opgesteld. Er zal dan echter wel moeten worden bepaald wat per regio de kenmerkende landschapselementen en wat hierin de kenmerkende soorten van de verschillende soortgroepen zijn (De Boer 2001).

3.2 Landschap

Nederland is bij uitstek een cultuurland dat door een combinatie van natuurkrachten en menselijke invloed zijn vorm heeft gekregen. Bodem, landschap en bebouwing reflecteren het leven en werken in verschillende tijden, de cultuurhistorie. Tezamen met de kenmerkende natuurlijke structuurdragers bepaalt dit de identiteit van een streek. Sommige kenmerken zijn kleinschalig en regionaal, andere bepalen het aanzicht van ons land. De aandacht voor cultuurhistorie groeit maar de natuurlijke en historische verscheidenheid blijft onder druk staan door internationalisering en ruimtevraag. Schaalvergroting, verstedelijking, versnippering en nivellering en uniformering hebben een negatief effect op de landschappelijke kwaliteiten (RLG 2000). GBDA kan het landschap een kwaliteitsimpuls geven. Hierbij moeten de kwaliteiten van het landschap in samenhang met elkaar in acht worden genomen. Deze kwaliteiten zijn: eenheid, gebruik, historisch karakter, natuurlijkheid, ruimtelijkheid, seizoenskenmerken, zintuiglijke indrukken en beheer (Coeterier 1997).

1. Eenheid

Dit is aanwezig als het landschap een samenhangend, harmonisch geheel vormt, als het een eigen karakter heeft. Aspecten hierin zijn recente veranderingen en inpassing van het nieuwe in het bestaande.

2. Gebruik

Hieronder vallen het collectief gebruik (de ruimtegebruiksvorm) en het persoonlijk gebruik. Aspecten van collectief gebruik zijn de inrichting voor functie(s), ontwikkelingen, variatie, gebruikintensiteit en compatibiliteit tussen functies, bijv. tussen recreatie en landbouw. Aspecten van persoonlijk gebruik zijn bereikbaarheid, toegankelijkheid, veiligheid, voorzieningen en onderhoud.

3. Historisch karakter

Het gaat hierbij om het hele tijdsbeeld en niet alleen om oude dingen. Aspecten hierin zijn de snelheid en omvang van ontwikkelingen, inpassing van het nieuwe in het historisch gegroeide landschap en de verhouding tussen behoud en ontwikkeling, en het onderhoud van historische elementen.

4. Natuurlijkheid

Dit betreft niet alleen flora en fauna, maar vooral of een omgeving op een natuurlijke wijze gegroeid is, met als contradicties de afname van de vrije bewegingsruimte en de dingen die het landschap steeds kunstmatiger maken. Aspecten hierin zijn de

hoeveelheid en soort natuur, variatie in natuur, ook over de seizoenen, vrije ruimte en groenonderhoud.

5. *Ruimtelijkheid*

Dit is de hele ruimtelijke indruk van een landschap. Deze wordt niet alleen bepaald door het aantal vierkante meters open ruimte, maar door een veelheid van aspecten. Het gaat hier om de mate van openheid, het ruimtelijk patroon en de ruimtebezetting, de aard van de begrenzing en van de 'vulling' van de ruimte, hoogteverschillen en ruimtelijke verschillen gedurende de seizoenen.

6. *Seizoenskenmerken*

Dit is de verandering van het landschap in de jaargetijden.

7. *Zintuiglijke indrukken*

Het gaat hierbij om alle zintuigen, dus niet alleen beeldaspecten. Ook geuren, geluiden, het voelen van wind of regen op de huid of mul zand onder de voeten horen hierbij. Vooral belangrijk onder normale omstandigheden zijn kleuren, onder abnormale omstandigheden stank, lawaai, kunstlicht 's nachts. Een deel van deze indrukken is tijdelijk, zoals de lichtinval.

8. *Beheer*

Beheer heeft twee kanten: beleid en onderhoud. Aspecten hierin zijn het onderhoud en de verzorging van de natuurlijke en culturele omgeving en elementen daarin (zowel door de overheid als door particuliere eigenaars), het opstellen van regels en toezicht op naleving daarvan (ook door eigen instanties), stimulering van bewonersinitiatieven zoals vrijwilligersgroepen, gebruik van kennis van bewoners bij het maken van plannen, het geven van informatie, mogelijkheden scheppen voor alle gebruikers van het landelijk gebied en geen groepen voortrekken zoals automobilisten, toeristen of forenzen, en andere groepen verwaarlozen zoals ouderen of gehandicapten en voldoende tegenwicht bieden tegen ongewenste initiatieven door provincie of rijk.

3.3 Landbouw

Landbouw en landelijk gebied zijn sterk verweven. Ondanks de vele verschuivingen binnen de sector, blijft de landbouw belangrijk voor het aanzien van het landelijk gebied. Hetzij via intensieve landbouw hetzij extensief via agrarisch natuurbeheer en agrarisch landschapsbeheer. GBDA kan hierbinnen een belangrijke life-support functie vervullen. Het kan bijv. een leefgebied vormen voor plaagbestrijdende organismen, organismen die een rol spelen in de natuurlijke afbraakprocessen in de bodem of organismen die helpen bij de bestuiving (Opdam et al. 2000). Zo heeft in Noordoost Beieren de interactie tussen houtwal en akker tot gevolg dat dit één van de weinige regio's in Duitsland is waar sproeien tegen graanbladluizen niet hoeft (Schulze E.D. & P. Gerstberger 1993). De manier waarop landbouw in de toekomst wordt bedreven, bepaalt in belangrijke mate de kansen voor GBDA. Vier ontwikkelingen zijn voor de toekomst van de landbouw van belang (RLG 2000) :

1. Toename marktorientatie binnen de landbouw

De overheid trekt zich steeds verder terug uit de landbouw. Boeren zullen ondernemers worden. Als de overheid niet structureel kan of wil bijdragen aan agrarisch beheer van het cultuurlandschap, moet zij een zódanig marktmechanisme (helpen) opzetten dat een dergelijk beheer via prijsvorming mogelijk wordt.

2. Afname aantal boerenbedrijven

In ons land, maar ook elders in Europa, is sprake van overproductie. Op macro-niveau is er te veel grond in gebruik, terwijl er op micro-niveau per boer vaak te weinig grond aanwezig is voor een rendabele bedrijfsvoering. Het beleid is nu gericht op productiebeperking en -beheersing en inkomensondersteuning. Men verwacht dat dit leidt tot een geringere behoefte aan gronden voor landbouwkundige productie, zodat de landbouwers hun aandacht ook kunnen richten op het beheer van de landelijke omgeving. In dat verband kan inkomensondersteuning ook worden gezien als een honorering voor het beheer van de natuurlijke omgeving.

3. Toename kwaliteitseisen consument

De consument gaat steeds hogere eisen stellen aan de kwaliteit van de producten en aan de diversiteit ervan. Er is een groeiende vraag naar gezonde en veilige voedselproducten die in een milieu- en diervriendelijke omgeving zijn voortgebracht. Door meer in te spelen op deze trend kan tegemoet worden gekomen aan de vraag naar zo natuurlijk mogelijke functies en verschijningsvormen in het landelijk gebied. Hier liggen kansen voor de biologische landbouw, geïntegreerde landbouw en bepaalde regionaal gemengde bedrijfsvormen.

4. Toename milieu-eisen

De milieu-eisen voor de landbouw worden steeds strenger. De sleutelwoorden zijn duurzaamheid en diversiteit. De gangbare landbouw bevindt zich in een overgangsfase: van subsidies naar markt, van bulk naar diversiteit, van milieuvervuilend naar milieuvriendelijk.

3.4 Recreatie en toerisme

Recreatie en toerisme is een belangrijke economische sector. De sector is sterk in beweging onder invloed van demografische (vergrijzing, verkleining huishoudens), sociaal-economische (inkomensontwikkeling, meer vrije tijd), en sociaal-culturele veranderingen (individualisering, verbreding leefstijlen). De werkgelegenheid groeit met 2,9% per jaar (RLG 2000) In verschillende delen van het land vormt het de belangrijkste bron van werk en inkomen. Het landelijk gebied tracht in toenemende mate een graantje mee te pikken van deze groeisector door de natuur, cultuurhistorie, water, cultuur, ruimte en rust steeds meer te benadrukken. Door de groter wordende bevolkingsdruk zal de vraag naar recreatiemogelijkheden in de directe woonomgeving toenemen. Er is dan ook behoefte aan een betere toegankelijkheid van het agrarisch cultuurlandschap (van Leiden 1997). Daarnaast is er meer belangstelling voor regionale identiteit en de beleving van authenticiteit en natuurlijkheid. Toerisme wordt in veel gevallen gezien als de inkomstenbron voor de

toekomst, zodat regio's op velerlei wijze trachten hun sterke punten te benutten. De recreatief-toeristische bedrijven kunnen echter niet de werkgelegenheid vervangen die wegvalt uit de landbouw, want ruraal toerisme is per definitie kleinschalig. Te grote recreatiedruk kan bovendien de leefbaarheid, ecologische draagkracht en kwaliteit van het recreatief-toeristisch product in gevaar brengen (RLG 2000).

Het beleid voor GBDA gaat vooral uit van routegebonden recreatie (De Boer, in press). Bij deze vormen moet men bijv. denken aan wandelen, fietsen, kanoën, roeien, schaatsen en skeeleren (voor de routegebonden recreatievormen zeilen en motorbootvaren zijn grootschaliger wateren nodig dan in de GBDA). Het aantal mensen dat deze sporten beoefend is de laatste 10 jaar sterk gegroeid. De vergrijzing speelt hierbij een rol. Er wordt meer tijd aan fietsen en wandelen besteed naarmate men ouder wordt. In het agrarisch gebied zijn dit de belangrijkste vormen van recreatie. Wandelaars en fietsers wensen vooral een groene, liefst bosrijke omgeving, waarbij rust een essentiële voorwaarde vormt. Er wordt veel waarde gehecht aan de aanwezigheid van voldoende wandel- en fietspaden. Daarbij is afwisseling van belang.

3.5 Waterhuishouding

Water is belangrijk voor het aanzien en de verscheidenheid van het landelijk gebied maar ook voor veiligheid, landbouw, natuur, drinkwatervoorziening, recreatie en als kwaliteitsfactor voor het wonen en werken. Mede onder druk van de ontwikkeling van klimaat en zeespiegel - wordt nu teruggekomen van maximale inperking en beheersing van het water en is de weg ingeslagen naar een integraal, meer natuurlijk waterbeheer. GBDA kan hierin een belangrijke functie vervullen voor de waterkwaliteit, retentie en berging (Langevelde et al. in press).

1. Waterkwaliteit

Waterzuivering is het verwijderen van verontreinigingen, o.a. nutriënten, uit het oppervlaktewater door het water te leiden door een biezten/rietmoeras. Deze vegetatie onttrekt de verontreiniging aan het water, waarna dit door te oogsten kan worden afgevoerd. Er zijn vooral mogelijkheden tussen lozingspunt (bijv. RWZI of riool-overstort) en het ontvangende oppervlaktewater.

2. Retentie

Retentie is de tijdelijke opslag van water bij neerslagpieken, als gevolg van beperking in de afvoercapaciteit. In Hoog-Nederland is dit mogelijk in de lage terreingedeelten grenzend aan beekdalen. In Laag-Nederland is retentie mogelijk in waterlopen of lage polders. Bij retentie wordt vooral gedacht aan de grotere waterlopen (> 3m).

3. Berging conservering ofwel buffering

Onder berging wordt hier verstaan het vasthouden van water in perioden met neerslagoverschot om in perioden met een tekort te beschikken over een buffervoorraad ten behoeve van landbouw en natuur. De dichtheid aan waterlopen en stuwen alsmede de beheersbaarheid van de waterlopen (gebiedshelling) en de bergingscapaciteit van de bodem (peilverschillen) bepalen de te conserveren

voorraad. Conservering heeft vooral betrekking op de bovenlopen (< 3 m) van het systeem van waterlopen.

3.6 Overige functies: wonen en werken

Een combinatie van lage grondprijzen, beschikbaarheid van bedrijfsterreinen, weinig filevorming en een plezierig woon- en vestigingsklimaat maakt het landelijk gebied aantrekkelijk om er economische activiteiten te ontplooiën. Vooral bedrijven met een geringe milieubelasting en die belang hebben bij een hoogwaardige omgeving bieden perspectieven voor het landelijk gebied. Grondgebonden landbouw is vooral als kwaliteitsfactor van belang.

In een duurzame situatie zal het landelijk gebied ook vernieuwbare energie en grondstoffen moeten leveren en zal het emissies en afvalstoffen uit de maatschappij moeten gaan opnemen. Het landelijk gebied (bodem, water, lucht, biomassa, zonne-energie) zal zogenaamde nutsfuncties vervullen voor de maatschappij. Het landelijk gebied zal voedsel, drinkwater en energie (gas, elektriciteit, warmte) leveren en vormt de laatste schakel in de recycling van afvalstoffen (afvalwater, GFT).

Functiecombinaties zijn nodig om overbelasting en daarmee functieverlies van het landelijk gebied te voorkomen. Hierbij zal meer ruimte gevraagd worden voor de natuur omdat gevarieerde ecosystemen tijdelijke verstoringen beter kunnen opvangen dan gebieden met monoculturen (RLG 2000). GBDA kan hierin een belangrijke functie vervullen.

4 Functiecombinaties

Tal van functiecombinaties zijn mogelijk voor de verwezenlijking van GBDA in het landelijk gebied. Deze alle beschrijven is ondoenlijk. Meestal is sprake van een combinatie van meerdere functies, terwijl daarbij ook nog eens onderscheid kan worden gemaakt in hoofd- en neven- of ondergeschikte functies. Daarnaast kan het voorkomen dat functiecombinaties voor GBDA op ecologisch, sociaal of economische gebied niet duurzaam blijken te zijn. Per GBDA-project zal daarom moeten worden bepaald:

- Het doel van het GBDA-project;
- De duurzaamheid van het GBDA-project.

In §4.1 wordt het doel van functiecombinaties verder uitgewerkt. In §4.2 worden de voorwaarden voor het duurzaamheid van GBDA-projecten nader uitgewerkt, terwijl in §4.3 kansrijke situaties voor het ontwikkelen van GBDA-projecten met een bepaalde functiecombinatie worden gegeven.

4.1 Doel van het GBDA-project

Met de GBDA wordt ernaar gestreefd om de kwaliteit van het landschap een impuls te geven. De verschillende functies zullen elkaar echter beïnvloeden waarbij verbetering van de kwaliteit van de ene functie ten koste kan gaan van de kwaliteit van de andere. Zo is bijvoorbeeld de functie natuur een belangrijk doel van de GBDA (met het natuurresultaat kunnen de noodzakelijke beheerssubsidies in de wacht worden gesleept). De kwaliteit van de natuur kan echter sterk worden beïnvloed door de overige functies, denk maar aan de verstoring van fauna door recreatie. Afhankelijk van het hoofddoel dat men met de GBDA op een bepaalde locatie wil bereiken, is aantasting van de kwaliteit van de overige functies al dan niet acceptabel.

Globaal zijn er drie mogelijkheden om de functies voor GBDA te onderscheiden: hoofdfunctie, nevenfuncties en ondergeschikte functies. Dit onderscheid hoeft overigens geenszins te betekenen dat ondergeschikte functies automatisch een veel lagere kwaliteit bezitten dan hoofdfuncties. Tabel 4.1 geeft aan welke hoofdfuncties (H), nevenfuncties (N) of ondergeschikte functies (O) een landschapselement, karakteristiek voor een bepaald landschapstype, doorgaans vervuld (de tabel heeft niet de intentie om volledig te zijn). De landschapselementen in de tabel zijn zowel punt-, lijn, als vlakvormig zoals resp. poelen, houtwallen en hooilanden. Ook bevat de tabel landschapselementen, bijv. boerderijen, die niet als 'groen-blauw' kunnen worden aangemerkt, maar waar wel fauna voorkomt die van de GBDA afhankelijk kan zijn. Naast cultuurhistorische landschapselementen karakteristiek voor een bepaald landschapstype bevat de tabel ook algemene groen-blauwe elementen zoals wegbermen, akkerranden, slootkanten en b.v. extensieve of biologische landbouw waarmee een kwaliteitsimpuls van het landschap kan worden behaald.

Tabel 4.1. Gangbare hoofd- (H), neven- (N) en ondergeschikte functies (O) van karakteristieke landschapselementen per landschapstype.

Landschapstype	Landschapselementen	Functie					Opmerkingen	
		Landschap	Landbouw	Recreatie Toerisme	Water-huishouding	Natuur		
Heuvelland Zuid-Limburg	Kastelen, watermolens, wegkruisen e.d.	H	-	N	-	O		
	Meanderende beeklopen	N	N	O	H	N	Meanders vertragen afvoersnelheid	
	Graften	N	N	O	N	N	Minder erosie	
	Holle wegen	H	O	N	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Knip-, scheerheggen	H	-	O	-	N		
	Struweelhagen	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Geriefhoutbosjes	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Knotbomenrijen	H	-	O	-	N		
	Hoogstamboomgaarden	H	N	O	-	O		
Poelen	H	N	O	-	N			
Zandgebieden	Watermolens, schaapskooien, kastelen, tabaksschuren, hunebedden, grafheuvels karakteristieke boerderijen e.d.	H	-	N	-	O		
	Kerkepaden	N	-	H	-	-		
	Meanderende beken	N	N	O	H	N	Meanders vertragen afvoersnelheid	
	Houtwallen	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Singels	H	-	O	-	N		
	Geriefhoutbosjes	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Knotbomenrijen	H	-	O	-	N		
	Grubbe, holle wegen	H	O	N	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Poelen	H	N	O	-	N		
Hoogveen-ontginningsgebieden	Vaarten, kanalen, wijken, sloten	H	O	N	N	O	Bergen overtollig water	
	Elzensingel	H	-	O	-	N		
Rivierengebied	Kasteelterreinen, eendekooien, forten steenbakkerijen	H	-	N	-	N		
	Rivierduinen	N	-	O	-	H		
	Uiterwaarden	N	N	N	H	N		
	Nevengeulen, oude rivierlopen, afgesneden meanders, griften, weteringen	N	O	N	H	N		
	Tichel-, zand-, grindgaten en wielen	H	-	N	O	N		
	Wilgengrienden	H	O	O	-	N	Oogst wilgentenen	
	Woerden	H	-	O	-	O		
	Dellen	H	O	O	-	N		
	Dijken	H	O	N	O	N	Schapenbegrazing	
	Hoogstamboomgaarden	H	O	O	-	O		
	Singel, elzensingel	H	-	O	-	N		
	Geriefhoutbosjes	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Knip- /scheerheggen	H	-	O	-	N		
	Struweelhagen	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
	Knotbomenrijen	H	-	O	-	N		
	Rietzoom, rietperceel	H	-	O	N	N	Waterzuivering	
	Poelen	H	N	O	-	N		
	Zeekleigebied	Terpen, wierden, hillen, vliedbergen	H	-	O	-	-	
		Erf- en wegbeplantingen met allure	H	-	O	-	O	
Kreekruggen en kreekrestanten		H	N	N	N	N	Berging overtollig water	
Waterkeringen, water- en defensielinies, (bloem)dijken		H	O	N	O	N	Begrazing	
Geriefhoutbosjes		H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
Struweelhagen		H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen	
(Dubbele) populierenrijen		H	O	O	-	O		
Knotbomenrijen		H	O	O	-	N		
Rietzoom, rietperceel		H	-	O	N	N	Waterzuivering	
Poelen		H	N	O	-	N		

Landschapstype	Landschapselementen	Functie					Opmerkingen
		Landschap	Landbouw	Recreatie Toerisme	Water-huishouding	Natuur	
Laagveengebied	Molens, (kasteel)boerderijen	H	N	O	-	O	
	Boezemgebieden,	N	N	N	H	N	
	Landscheidingkaden, landweer	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen
	Tiendwegen	H	-	N	-	-	
	Strokenverkaveling, gerende, knikkende en gebogen percelen	H	-	O	-	-	
	Legakkers, petgaten en plassen						
	Elzensingel	H	O	O	-	N	
	Geriefhoutbosjes, moerasbosjes	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen
	Knotbomenrij, kavelgrensbeplanting, erfbeplanting, beplanting langs kaden en tiendwegen	H	O	O	-	N	
	Rietzoom, rietperceel	H	-	O	N	N	Waterzuivering
Droogmakerijen	Poel	H	N	O	-	N	
	Buitenplaatsen, herenboerderijen, Stolpboerderijen	H	N	O	-	O	
	Ringvaarten en dijken	N	-	N	H	O	
	Erfbeplantingen met allure	H	-	O	-	O	
	Rietzoom, rietperceel	H	-	O	N	N	Waterzuivering
Grote wateren	Poelen	H	N	O	-	N	
	Dijken	N	N	N	H	N	Begrazing
Kustzone	Rietzoom	H	-	O	N	N	
	Houtwallen	H	O	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen
	Tuunwallen (Texel)	H	N	O	-	N	Veekering
	Duinbeken, duinrellen	H	-	O	O	N	
Algemeen	Kwelders	H	N	O	N	N	Begrazing
	Natuurvriendelijke akkerranden	H	N	O	-	N	Habitat bestrijders landbouwplagen
	Natuurvriendelijke slootkanten	H	N	O	N	N	Waterzuivering
	Natuurvriendelijke wegbermen	H	N	O	-	N	
	Natuurvriendelijke landbouw	N	H	O	O	N	Schoner grond- en oppervlaktewater

4.2 Duurzaamheid van het GBDA-project

Wil GBDA op een bepaalde locatie kans van slagen hebben dan zal het aan bepaalde voorwaarden moeten voldoen. Per GBDA-project, zal moeten worden beoordeeld in hoeverre deze duurzaam is. Dit kan op basis van de hierna beschreven ecologische, sociaal-culturele en economische criteria voor duurzaamheid (Luttik & Sprangers 1999). Middels het per vraag/criterium toekennen van plussen, 'n.v.t.' of minnen kan men voor een GBDA-project een globaal overzicht betreffende de duurzaamheid krijgen (met inachtneming dat de ene plus of min zwaarwegender kan zijn dan de andere). De uiteindelijke beoordeling 'duurzaam' of niet 'duurzaam' blijkt daarmee sterk afhankelijk van lokale omstandigheden.

4.2.1 Ecologische beoordelingscriteria

Bij het beoordelen van de ecologische criteria zijn de kwaliteit en kwantiteit van de natuur van belang. De natuurkwaliteit van de GBDA wordt bepaald door het feit of er (zeldzame) soorten en vegetaties voorkomen. De landschapselementen waar de soorten van een groep kunnen voorkomen zijn de sleutelementen van deze groep. De kwaliteit van het sleutelement bepaald de geschiktheid als habitat voor een bepaalde soortengroep. Zo zal voor soortengroepen van opgaande begroeiing een

structuurrijke houtwal meer geschikt zijn als habitat dan een eentonige lage bomenrij die op een wal staat (De Boer 2001).

Afhankelijk van bepaalde omgevingsfactoren komen deze soorten ook daadwerkelijk voor. Omgevingsfactoren zijn o.a. abiotische omstandigheden, kenmerken uit de directe omgeving (bijv. bemesting van aangrenzende percelen) of de mate van samenhang met vergelijkbare elementen.

De kwantiteit komt tot uitdrukking in het oppervlak aan natuur. Een GBDA-project kan direct en indirect van invloed zijn op het oppervlak. Direct middels het vergroten (bijv. creëren van verbindingzones, opruimen van hekwerk) dan wel verkleinen van het oppervlak (bijv. aanleg van recreatiepaden, versnippering). Indirect via de invloed die uitgaat van de aanwezigheid van de functiecombinatie middels verstoring of aantrekking van diersoorten.

Abiotische habitatkwaliteit

Indien het GBDA-project abiotische factoren nadelig beïnvloedt, kan dat betekenen dat het natuurdoel niet kan worden gehaald. Daarnaast moet ook rekening worden gehouden met het grondgebruik in aangrenzende percelen. Dit kan namelijk de positieve invloed die van een GBDA-project uitgaat weer teniet doen. Bij invloeden op de abiotiek kan men denken aan de volgende factoren:

- Nutriëntengehalte; zorgt het GBDA-project voor de gewenste verrijking of verschraling t.o.v. het beoogde natuurdoel?
- Vochtgehalte; zorgt het GBDA-project voor de gewenste verdroging of vernatting t.o.v. het beoogde natuurdoel?
- Zuurgraad; zorgt het GBDA-project voor de gewenste verlaging of verhoging van de pH t.o.v. het beoogde natuurdoel?
- Zoutgehalte; zorgt het GBDA-project voor de gewenste verzilting of verzoeting t.o.v. het beoogde natuurdoel?
- Milieuvreemde stoffen; zorgt het GBDA-project voor een milieu(on)vriendelijker situatie door bijv. meer of minder gebruik van bestrijdingsmiddelen of vervuiling dan wel zuivering van het milieu?

Verbinding, dooradering

Aangezien bij GBDA sterke nadruk ligt op dooradering is ook de ligging van andere sleutelelementen in het landschap van belang. In hoeverre landschapselementen daadwerkelijk een verbindingzone zijn, verschilt per soort. Voor de ene soort vormt bijv. een 'gat' van 50 m tussen de elementen een barrière, voor de andere soort niet.

- Zorgt het GBDA-project voor ecologische verbindingen tussen elementen of natuurgebieden of worden deze juist opgeruimd (verbinding/versnippering)?

Natuuroppervlak

- Wat is het effect (direct) van het GBDA-project op het oppervlak (vergroting/verkleining)?

- Wat is, i.r.t. het beoogde natuurdoel, de invloed (indirect) van de aanwezigheid van de niet-natuurfuncties op het mogelijk door organismen te benutten natuuroppervlak (verstoring/aantrekking)?

4.2.2 Sociale criteria

Vier soorten sociale criteria kunnen worden onderscheiden: belevingswaarde, recreatieve kwaliteit, kwaliteit van de woonomgeving en acceptatie van beleid. Dit zal uiteindelijk bepalen of er voldoende draagvlak is voor het uitvoeren van de functiecombinatie.

Belevingswaarde

Criteria die van toepassing zijn op GBDA zijn de beleving van de ecologische waarde van het landschap, de identiteit van een gebied of streek en het voorkomen van bijzondere, streekeigen kenmerken. Mensen blijken tevens bijzonder gevoelig voor het voorkomen van storende visuele elementen. Water en reliëf beïnvloeden de waardering in positieve zin (van den Berg et al. 1998). Daarnaast zijn er de omgevingsfactoren die een verblijf in het landelijk gebied aantrekkelijk maken zoals, grondgebruik, afwisseling, stilte, groene dooradering, barrières en horizonvervuiling. Meer specifiek kan het volgende worden beoordeeld:

- Ecologische waarde; draagt het GBDA-project bij aan de ontwikkeling van de aanwezige natuurwaarde?
- Identiteit ondersteunt het GBDA-project de identiteit van het gebied?
- Unicité; brengt het GBDA-project streekeigen kenmerken met zich mee?
- Maskeert het GBDA-project storende visuele elementen ter plaatse?
- Draagt het GBDA-project bij aan de afwisseling van landschapstypen op regionaal niveau?
- Accentueert het GBDA-project reliëf in het landschap?
- Worden er door het GBDA-project waterpartijen aangelegd in het landschap?

Recreatieve kwaliteit

Sleutel-elementen in het recreatief gebruik van het landelijk gebied zijn wegen, wandel- en fietspaden en de toegankelijkheid hiervan. In het algemeen geldt dat recreatie dichtbij huis en afwisseling in het aanbod sterk worden gewaardeerd. Meer specifiek kan het volgende worden beoordeeld:

- Heeft het GBDA-project een positief effect op lawaai en/of verkeerdrukke?
- Lopen er a.g.v. het GBDA-project (slingerende) paden langs waterpartijen?
- Is het GBDA-project goed toegankelijk voor recreanten (formeel, fysiek)?
- Is er bij het GBDA-project sprake van een goede waterkwaliteit? (zwemmen, vissen en varen)
- Is het GBDA-project aantrekkelijk voor de vaarrecreatie (b.v. hinder door bruggen)? (zeilen, motorvaartuig, roeien e.d.).
- Ligt het GBDA-project binnen 5 km van de bebouwde kom of verder weg?

- Draagt het GBDA-project bij aan afwisseling in het recreatieve aanbod op regioniveau?

Kwaliteit van de woonomgeving

GBDA kan bijdragen aan de kwaliteit van de woonomgeving door bijvoorbeeld meer groen in de stedelijke omgeving, door het bestrijden van overlast of door het leveren van een bijdrage aan de sociale veiligheid. Men zou zich dan ook het volgende kunnen afvragen:

- Draagt het GBDA-project bij aan groen in de stedelijke omgeving?
- Doet het GBDA-project overlast teniet?
- Heeft het GBDA-project een gunstig effect op de sociale veiligheid?

Box 1. Paden voor veiligheid en ander gemak (Min. LNV 2002a).

In vroeger eeuwen ontstonden er buiten de dorpen en steden vele looproutes. Mensen op weg naar de kerk sletten bijvoorbeeld paden uit in het veld. Eeuwenlang bleven deze paden in gebruik. Veel van dergelijke paden zijn inmiddels verdwenen. Kon je vroeger nog gemakkelijk en veilig binnendoor of buitenom, nu kruisen verharde wegen met veel verkeer je pad.

Een mooi voorbeeld hiervan is de situatie bij Zieuwent in de Achterhoek (Stortelder & Molleman 1998). Ongeveer 30 jaar geleden werd er rond dit dorp een ruilverkaveling uitgevoerd, waarbij veel onverharde paden en weggetjes verdwenen. Een fijnmazig patroon van paden werd omgevormd naar een meer grootschalig netwerk van overwegend verharde wegen. Voor fietsers en wandelaars was de situatie op de doorgaande wegen gevaarlijk, met name voor kinderen en bejaarden. Daarnaast ging men de rustige weggetjes missen.

De Stichting Kerkepaden Zieuwent wist er raad mee. Zij maakte een plan voor aanleg en herstel van fiets- en wandelpaden rondom Zieuwent, waardoor de verkeersveiligheid en de bereikbaarheid van het platteland rondom Zieuwent werden verbeterd. Bij het herstel van de paden werd zoveel mogelijk gekozen voor de voormalige tracés van kerkepaden. Nieuwe paden werden zoveel mogelijk gekoppeld aan kavel- en perceelsscheidingen en bestaande beplantingen. Groepjes boerderijen aan doodlopende wegen werden weer met de dorpskern verbonden. De lokale bevolking is er vanaf het begin bij betrokken geweest en werkte enthousiast mee. De paden zijn veilig en rustig en bieden uitzicht op een mooi platteland; een vorm van GBDA die de eigen identiteit van het gebied versterkt.

Acceptatie van beleid

De draagvlakvraag valt uiteen in twee delen: is er draagvlak voor het introduceren van meer natuur bij de gebruikskant en is er draagvlak voor het introduceren van gebruiksfuncties aan de natuurkant? Zaken als offerbereidheid, probleemperceptie en belangentegenstellingen spelen een rol bij het bepalen van draagvlak. Het realiseren van een landschappelijk netwerk aan GBDA leent zich goed voor een gebiedsgerichte, bottom-up aanpak. In die zin is de kwaliteitsimpuls landschap, duidelijk anders van aard dan bijv. de realisatie van de EHS, waarbij veel strakkere kaders en sturing van hogerhand gewenst zijn (DLG 2001). Realisatie van de kwaliteitsimpuls heeft alleen kans van slagen als de uitwerking (planvorming) en uitvoering ervan dicht bij particulieren, lokale organisaties en overheden in het buitengebied plaatsvindt. Voor een succesvolle aanpak van de kwaliteitsimpuls

landschap is betrokkenheid vanuit het gebied, en daarmee een bottom-up benadering, dus cruciaal (zie box 1).

De volgende vragen spelen bij de acceptatie van beleid een rol:

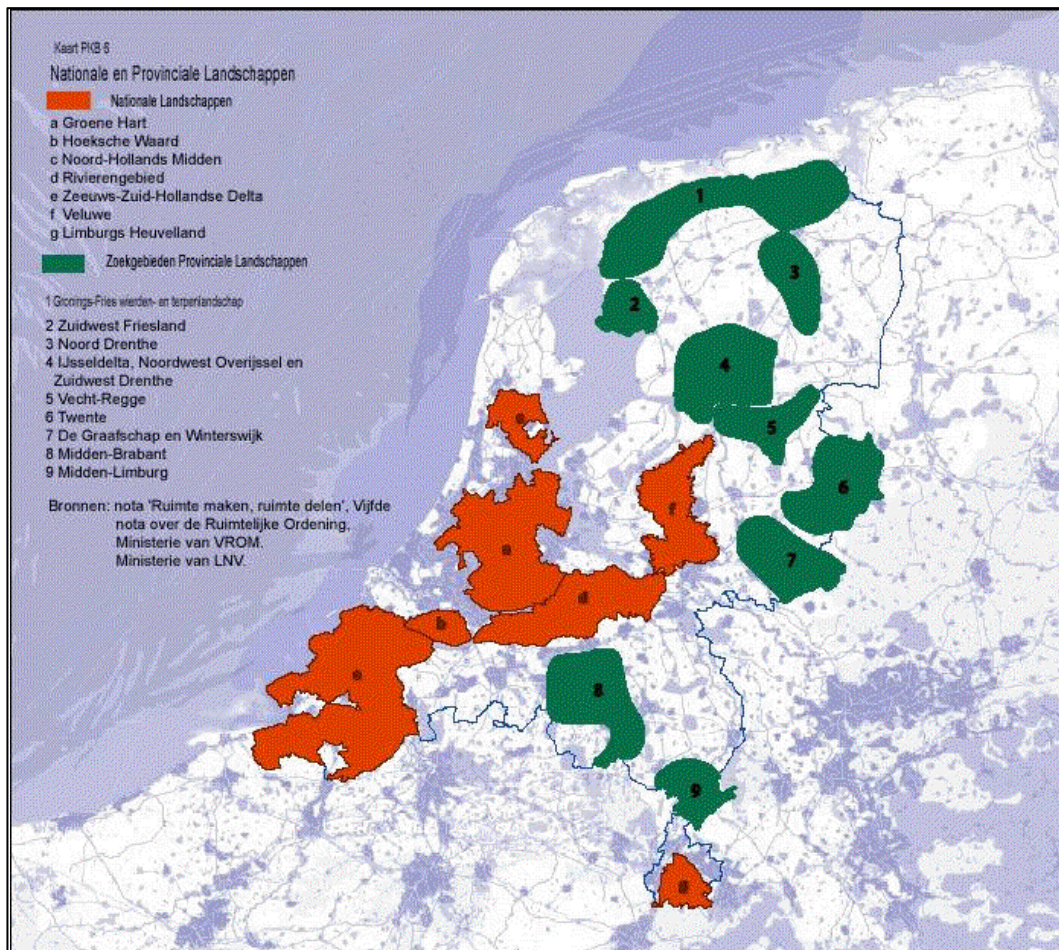
- Sluit het GBDA-project aan bij de probleempceptie van de landelijke overheid?
- Offerbereidheid; is met het GBDA-project aandacht voor het algemeen belang naast het eigen belang?
- Is er sprake van belangentegenstellingen? Zo ja, heeft de groep veel hulpbronnen (grond, geld, kennis, rechten)?
- Achten de betrokkenen (niet LNV) de kosten voor het GBDA-project inpasbaar en het beleid doeltreffend en doelmatig?
- Achten de betrokkenen (niet LNV) de beoogde lastenverdeling van het GBDA-project rechtvaardig?
- Komt het initiatief van het GBDA-project van onderop, of is het van bovenaf 'opgelegd'?
- Sluit het GBDA-project aan bij lokale tradities en cultuur?
- Is er voor het GBDA-project sprake van betrokkenheid bij de lokale bevolking?

4.2.3 Economische criteria

De beoordeling van de economische duurzaamheid geeft inzicht in de kosten- en opbrengstenstructuur van het GBDA-project, in de subsidiebehoefte, in de (milieu-)economische duurzaamheid en in de ruimte-efficiency. Als duurzaam gelden projecten waarin de natuurcomponent de andere functies versterkt. De verschillende kosten en subsidieregelingen zullen in de navolgende hoofdstukken worden besproken. Voor het beoordelen van de duurzaamheid van een functiecombinatie op economische gronden moet men de volgende vragen in overweging nemen:

- Kosten; heeft het GBDA-project een reductie of verhoging tot gevolg op de kostenkant van de *niet*-natuurfunctie(s)?
- Opbrengsten; heeft het GBDA-project een reductie of verhoging tot gevolg op de opbrengstenkant van de *niet*-natuurfunctie(s)?
- Compensatie; kan een eventuele kostenverhoging of opbrengstreductie worden gecompenseerd door de *niet*-natuurfunctie(s) of is daar een eenmalige dan wel structurele subsidie voor nodig?
- Inrichtingskosten; welk effect heeft het GBDA-project op de inrichtingskosten van de natuurfunctie?
- Beheerskosten; welke effect heeft het GBDA-project op de beheerskosten van de natuurfunctie?
- Financiële draagkracht; kan het GBDA-project dienen als alternatieve financieringsbron voor natuur? Dit wordt in sterke mate bepaald door de financiële draagkracht van de *niet*-natuurfunctie(s). De *niet*-natuurfunctie(s) kunnen als financieel draagkrachtig worden beschouwd als deze geen subsidie nodig hebben.

- Subsidieverstrekking; bij subsidieverstrekking voor de natuurcomponent van het project is het van belang om te weten of de natuurfunctie zich na een stimuleringsubsidie (inrichtingskosten) zelf kan bedruipen, of dat subsidiëring structureel is (beheerskosten).
- Milieu; leidt het GBDA-project tot een milieuvverbetering of verslechtering?
- Ruimte-efficiency; is er voor de functiecombinaties van het GBDA-project minder ruimte nodig dan voor de afzonderlijke functies?

Figuur 2. Nationale landschappen en zoekgebieden voor provinciale landschappen (Min. LNV 2002b).

4.3 Kansrijke situaties voor functiecombinaties GBDA

Functiecombinaties voor GBDA die aansluiten bij overig beleid in het landelijk gebied hebben een relatief hoge slagingskans. In navolgende sub-paragrafen worden enkele kansrijke situaties nader behandeld, waarbij respectievelijk landschap, landbouw, waterhuishouding, recreatie en wonen & werken hoofdfunctie zijn. Natuur heeft vooral een hoofdfunctie voor de natuurgebieden en ecologische verbindingzones van de EHS. Voor de GBDA vervult natuur vooral een (niet onbelangrijke) nevenfunctie.

4.3.1 Combinaties met landschap

De essentie van de ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie is dat iedere activiteit kwaliteit moet toevoegen aan het landschap, niet alleen aan de waardevolle gebieden (Min. LNV 2002b). De middelen die door het Rijk beschikbaar worden gesteld ten behoeve van de GBDA worden echter met prioriteit ingezet in de Provinciale landschappen en in de grote eenheden natuur binnen de Nationale landschappen.

Figuur 2 geeft deze waardevolle landschappen weer (Min. LNV 2002b). Er komen zeven Nationale landschappen. Het aantal Provinciale landschappen zal pas in deel 3 van het SGR2 worden vastgesteld. In het eerste deel van de SGR 2 zijn enkel zoekgebieden voor Provinciale landschappen opgenomen en wordt aan de provincies gevraagd om binnen die gebieden de Provinciale landschappen aan te geven en te begrenzen.

Box 2. Hitland verweving van landbouw, natuur, recreatie en cultuurhistorie (LNV 2002a)

Het veenweidegebied Hitland gelegen tussen de plaatsen Capelle aan den IJssel en Nieuwekerk aan den IJssel, is een typisch Hollands veenlandschap. Een grote open ruimte met veel rechte sloten, bebouwing langs ontginningsassen, een hoge waterstand en talrijke cultuurhistorische elementen als kaden, veenputten, boerderijen en molens.

Dit rustige landelijke gebied was lange tijd puur voor de landbouw ingericht. De druk op Hitland vanuit de omringende steden om er te bouwen en te recreëren nam echter sterk toe. Het gebied was voor recreanten nauwelijks toegankelijk. Daarbij stond de verkaveling en waterbeheersing een rendabele agrarische bedrijfsvoering steeds meer in de weg. Daarom is in 1980 besloten tot herinrichting van het gebied.

Door de herinrichting heeft het landbouwgebied een gedaantewisseling ondergaan. Nu zijn landbouw, recreatie, natuur en cultuurhistorie ruimtelijk op elkaar afgestemd, zodanig dat alle gebruikers er beter van kunnen profiteren.

Er zijn wandel-, fiets- en ruitersporen aangelegd en er zijn plekken ingericht voor allerlei vormen van oeverrecreatie. Langs de paden en de aangelegde oevers is ruimte voor de natuur. Zo is functiecombinatie mogelijk geworden in een toegankelijk groenblauw dooraderd gebied met veel recreatiemogelijkheden, een rijke natuur en een rendabele landbouw.

4.3.2 Combinaties met landbouw

Op basis van de factoren zoals gemeld in paragraaf 3.4 zullen zich vier typen agrarische bedrijven gaan ontwikkelen: marktgericht, beheer natuur en landschap, parttime en hobby. Afhankelijk van het type bedrijf zullen er voor de agrarische ondernemers mogelijkheden zijn om hun bedrijfsvoering te combineren met GBDA.

Puur marktgerichte bedrijven zijn gericht op bulk-productie; specialistische productie van één of enkele producten; het produceren van gewassen voor industriële verwerking (agrificatie). De kansen voor GBDA zullen hier relatief gering zijn, al zouden natuurlijke akkerranden een life-support functie kunnen vervullen. Voor dit

type bedrijven liggen de kansen voor GBDA vooral bij milieu- en diervriendelijke productie; biologisch-dynamische landbouw. De meeste kansen liggen echter bij bedrijven die een steeds sterkere verwevenheid gaan tonen met natuurbeheer en de ontwikkeling van natuur en landschap. Deze zijn voor een groot deel afhankelijk van subsidiegelden via het programma Agrarisch Natuurbeheer van het ministerie van LNV. Vooral in gebieden rond de natuurkernen van de EHS liggen mogelijkheden. De milieubelasting in deze beïnvloedingsgebieden zal moeten worden verminderd. Daarbij gaat het om ca. 350.000 ha voornamelijk landbouwgebied. Het perspectief voor de landbouw ligt hier vooral in de extensieve melkveehouderij (Min. LNV 2002b). Wanneer verschillende bedrijven in een gebied gaan samenwerken kunnen er ook meer mogelijkheden worden gecreëerd voor de recreatie (zie box 2).

Om het hoofd boven water te houden, ofwel het risico te spreiden, richten verschillende bedrijven zich steeds meer op het verwerven van inkomens buiten het eigen agrarisch bedrijf. Men wordt als het ware parttime boer. Dit kan bijvoorbeeld via het verbreden van de activiteiten op het bedrijf middels recreatie en toerisme (kamperen bij de boer) of de verkoop van streekeigen producten. Dit vergroot de toegankelijkheid en identiteit van de streek. Daarnaast zijn er bedrijven die zover marginaliseren dat het in feite hobbybedrijven zijn geworden. Voor deze bedrijven zal er in ieder geval geen negatief effect zijn van GBDA op de agrarische bedrijfsvoering.

4.3.3 Combinaties met recreatie

Het groen om de stad (tot ongeveer tien kilometer buiten de rode contour) vervult een belangrijke functie voor de dagrecreatie. Het gaat hierbij niet alleen om de natuur- en recreatiegebieden maar ook om de wandel- en fietspaden tussen deze gebieden onderling en tussen het groen en de stad. Op het niveau van individuele steden wordt door LNV samen met de ministeries van VROM en BZK (Grote stedenbeleid) een stimuleringsbeleid ontwikkeld en het Actieplan "Groen in en om de stad" opgesteld en uitgevoerd. Rond de steden blijkt een tekort te bestaan van ca. 60.000 ha recreatiegroen (Min. LNV 2002b). Er zal een aanzienlijke aanvullende groen-blauwe impuls worden gegeven aan het groen om de stad, waarvan de GBDA een belangrijk onderdeel vormt. Daarnaast zullen de recreatiemogelijkheden in Nationale en Provinciale landschappen worden vergroot. Het realiseren van het landelijk routenetwerk voor wandelen en fietsen wordt verder gestimuleerd. Daarnaast zal het aanbod van wandelroutes over agrarische percelen worden vergroot, vooral in het westen van het land. Kerkepaden en jaagpaden zullen zoveel mogelijk worden hersteld terwijl kaden, schouw- en onderhoudspaden van waterschappen waar mogelijk worden opengesteld. Voor de waterrecreatie zal de toegankelijkheid van oevers worden vergroot en zullen netwerken voor de kleine waterrecreatie worden gerealiseerd, vooral nabij de steden en in de waardevolle landschappen (Min. LNV 2002b).

4.3.4 Combinaties met waterhuishouding

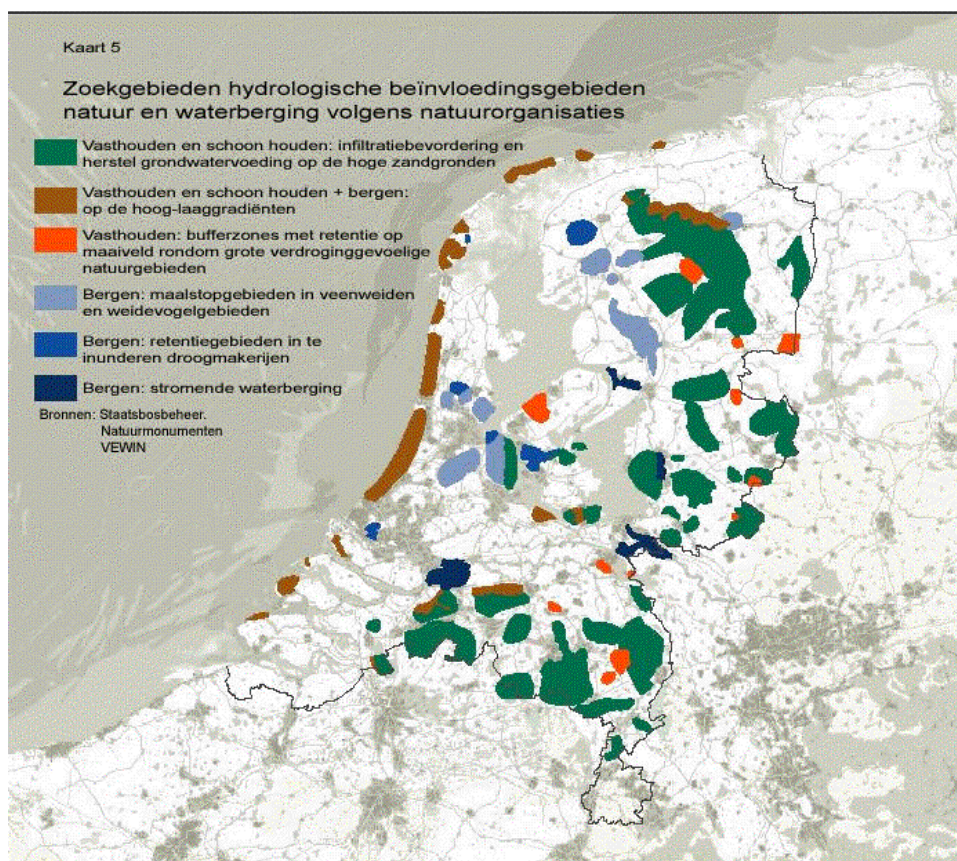
De manier waarop we in Nederland totnogtoe met water zijn omgegaan, begint steeds duidelijker zijn tol te eisen. Het te ver droogmalen van land en het opwerpen van waterkeringen leiden tot vergaande verdroging, daling en verzilting van grond, tot schade aan de natuur en de landbouw. Daarnaast dreigt er een gebrek aan schoon water en is er de dreiging van overstromingen bij neerslagoverschotten. Bij de inrichting van ons land moeten we dan ook meebewegen met het water (van Lier 2001). Het kabinet streeft er naar om de beoogde ruimte voor water, zoals beschreven in de 5e Nota Ruimtelijke Ordening, multifunctioneel in te richten en te bestemmen (RLG 2001). Dit streven kan goed aansluiten bij de kwaliteitsimpuls van het landelijk gebied. Figuur 3 geeft weer waar natuurbeschermingsorganisaties hydrologische beïnvloedingsgebieden zoeken (Min. LNV 2002b).

Waterzuivering met natuur en landbouw

Natuur is de beste garantie voor schone grond en daarmee voor schoon grondwater. Waterleidingmaatschappijen kunnen met natuurvriendelijk beheer van waterwingebieden de kwaliteit van het grondwater veiligstellen. Daarnaast wordt met alternatieve vormen van waterwinning gezocht naar winningsmethoden waarbij de strijdigheid tussen beide functies wordt opgeheven en de natuur kan floreren.

Waterleidingbedrijven passen reeds ecologisch beheer toe op 18.000 ha grondgebied (Mesters & van Hemel 1997). Daarnaast zijn zij vrijwel allen van plan om nieuwe projecten op te starten. Met de huidige 40.000 ha wingebied betekent dit uiteindelijk een ruime verdubbeling van het areaal dat nu al ecologisch beheerd wordt. Nog veel meer winst valt te behalen bij toepassing van ecologisch beheer in grondwaterbeschermingszones aangezien deze een veel groter gebied beslaan. Buiten de kuststrook ligt alleen al 100.000 ha grondwaterbeschermingszone op 8500 ha wingebied.

Gezien de stijging in kosten voor nitraatverwijdering, wordt het voorkomen van vervuiling steeds belangrijker. Aankoop van grondwaterbeschermingszones is niet haalbaar. Het alternatief is dan ook om binnen de grondwaterbeschermingszones de stukken grond met het hoogste vervuilingsrisico ecologisch te beheren dan wel ze voor ecologische landbouw te bestemmen. Zo gaan de ecologische belangen en de waterwinningsbelangen gelijk op hetgeen de beste kans van slagen biedt (Mesters en van Hemel 1997).

Figuur 3. Zoekgebieden hydrologische beïnvloedingsgebieden natuur en waterberging volgens natuurorganisaties.

Waterretentie met natuur en recreatie

Retentie is de tijdelijke opslag van water bij neerslagpieken. Vooral de uiterwaarden spelen hierin (uiteraard) een belangrijke rol. Op sommige plekken kunnen dijken landinwaarts verplaatst worden waardoor er mogelijkheden liggen voor functies als natuurontwikkeling, recreatie en delfstofwinning. Bij voldoende ruimte kunnen zelfs bepaalde woonvormen, zoals drijvend wonen, worden toegestaan zonder dat de veiligheid in gevaar komt. De karakteristieke elementen van het riviersysteem zoals nevengeulen en rivierduinen kunnen dan hun plaats weer krijgen in het systeem waardoor landschap, biodiversiteit en recreatie volop ruimte krijgen in de nieuwe inrichting (van Lier 2001).

Naast de grote rivieren geldt dat ook de regionale watersystemen als beken, vaarten en plassen, meer ruimte nodig hebben. In Hoog-Nederland zal vooral worden ingezet op het behoud van de karakteristieke laaglandbeekdalen. Hiertoe wordt samen met bestuurlijke en maatschappelijke partners een actieplan opgesteld (Min. LNV 2000). In aansluiting op bestaand beleid (o.a. realisering EHS) wordt aangegeven in hoeverre versnelling en verbreding van de huidige aanpak met behulp van extra middelen uit het Regeerakkoord (voor Noord Nederland en de Reconstructiegebieden) en de inzet van overige publieke en private middelen mogelijk is.

Box 3. Beken en bekkens: voor watertekort en -overlast (Min. LNV 2002a).

Beken zijn karakteristiek voor het landschap van Oost- en Zuid-Nederland. De afgelopen decennia zijn veel beken gekanaliseerd en rechtgetrokken om overtollig regenwater snel af te kunnen voeren. Dit geeft de landbouwers de kans om vroeg in het jaar op het land aan het werk te gaan.

Maar het kanaliseren van beken heeft ook nadelen; de versnelde afvoer leidt tot watertekort in droge tijden en verdroging van nabijgelegen natuurgebieden. Dit brengt kosten met zich mee, want de landbouwgronden moeten beregend worden en er moet water naar natuurgebieden worden gevoerd. Bovendien veroorzaakt snelle waterafvoer in tijden van veel neerslag overstromingen benedenstrooms.

Het kan ook anders. Het Waterschap Roer en Overmaas in Zuidoost-Nederland wil de snelle waterafvoer in de beken verminderen en meer ruimte scheppen voor waterconservering en -berging. Tegelijkertijd wil men meer leefmogelijkheden scheppen voor planten en dieren.

Dit wordt bereikt door de beken weer te laten meanderen. Een moerasstrook aan weerszijden van de beek vangt het water op in natte perioden. Het kost een stukje landbouwgrond, maar het voorkomt veel ongemak. Daarnaast heeft de moerasvegetatie een zuiverende werking op het water. De vegetatie in het water krijgt daardoor meer kans. Allerlei diersoorten, zoals libellen, profiteren hier weer van. Deze leven van andere insecten, waaronder ook plaaginsecten van aangrenzende landbouwpercelen.

Daarnaast zijn laaggelegen gebieden in de beekdalen gereserveerd voor berging van overtollig water.

Niet alleen de natuur en het waterbeheer profiteren van deze aanpak, het landschap wordt ook afwisselender, en daarmee aantrekkelijker voor wandelaars, fietsers en andere recreanten.

Waterberging/-buffering met natuur en landbouw

Voedselrijke, hoogdynamische natuur zoals eutrofe rietruigten, vloed- en broekbossen kan onder bepaalde omstandigheden tot ontwikkeling worden gebracht in waterbergings- of -bufferingsgebieden. Hier kunnen vooral algemene soorten en levensgemeenschappen tot ontwikkeling komen. Uitzondering vormen mogelijk bepaalde riviergebonden natuurdoeltypen langs rivieroeveren. In randzones van (semi)permanente waterbekkens kunnen riet- en ruigtevegetaties tot ontwikkeling worden gebracht (RLG 2001).

Het vasthouden van water voorkomt verdroging van het land wat weer gunstig is voor de natuur en de landbouw (zie box 3) maar wat ook wateroverlast benedenstrooms tegengaat. De aanpak van beekdalen past in een integrale benadering van de reconstructie van de zandgebieden. Mogelijkheden voor verbrede landbouw dienen bij deze aanpak benut te worden. Waterschappen spelen hierbij een cruciale rol. De uitdaging is te zoeken naar oplossingen in het waterbeheer die zowel voor de landbouw als het natuurbeheer acceptabel zijn. Op deze wijze kunnen beekdalen, naast hun natuurfunctie en ruimtelijke kwaliteitsfunctie - via het vasthouden van water en het ruimte bieden voor overloop - weer een functie vervullen bij hoogwater.

In kwelgebieden wordt het water weggepompt ten behoeve van landbouw. Door het water echter vast te houden kan de wateroverlast elders worden verminderd, terwijl hier goede mogelijkheden liggen voor de ontwikkeling van (hoogwaardige) natuur.

Waterberging/-buffering met landschap

Ruimte voor waterberging en -buffering brengt tijdelijke dan wel (semi)permanente veranderingen in het ruimtegebruik met zich mee. De verschijningsvorm van het landschap zal daarmee ook veranderen. Omdat het historische cultuurlandschap in nauwe samenhang met de ontwikkeling van het watersysteem tot stand is gekomen, doen er zich mogelijkheden voor om oude verbanden te herstellen in combinatie met (her)nieuw(d)e waterfuncties. Zo is de Nieuwe Hollandse Waterlinie een potentiële bergingslocatie voor overvloedig regenwater. Ook elders kan worden aangehaakt bij historische elementen en patronen zoals voormalige prieden en krekken in zeekei-ontginningen, voormalige bergboezems (bijv. Kinderdijk), voorheen periodiek geïnundeerde madelanden en broekgronden, gedempte vennen, sloten en grachten, bekade zomerpolders langs de Friese Boezem (RLG 2001), een randmeer voor de Noordoostpolder (van Lier 2001).

Waterberging/-buffering met recreatie/toerisme

Ruimte voor water biedt belangrijke kansen voor recreatief en toeristisch (mede)gebruik, vooral waar het gaat om (semi)permanente waterbuffering in de vorm van open water of natte natuur. Het gaat hierbij echter niet alleen om de aanwezigheid van voldoende mogelijkheden voor recreatieve beleving en gebruik van het waterlandschap. De (sterk) schommelende waterstanden kunnen namelijk problemen opleveren voor de oeverzones en de voor recreatief gebruik vereiste waterkwaliteit. Zachte overgangen van water naar land, om zo aantrekkelijk ogende oeverzones tot ontwikkeling te laten komen, zijn moeilijk te verwezenlijken bij peilfluctuaties van enige omvang. Realisatie en handhaving van een voldoende waterkwaliteit vormt waarschijnlijk de grootste complicerende factor. Er dient een permanente waterlaag van voldoende diepte aanwezig te zijn om tot een min of meer stabiel watermilieu te komen. Anders kunnen fysisch-chemische veranderingen in het watermilieu, periodieke aanvoer van wateroverschotten met gebiedsvreemde stoffen van elders, stagnatie en opwarming al snel leiden tot bijv. algenbloei, botulisme enz. Voor gebruik als zwemwater of voor recreatievaart (tegengaan van opwerveling bodemsediment) moet daarbij gedacht worden aan een permanente waterschijf van minimaal 1½ tot 2 meter. De als buffervoorraad te gebruiken waterlaag komt hier dan nog eens bovenop (RLG 2001).

De functiecombinatie waterbuffering en waterrecreatie is dus alleen kansrijk in situaties waarin een substantiële waterdiepte (deels permanent, deels tijdelijk) realiseerbaar is.

4.3.5 Combinaties met wonen en werken

Landschappelijke kwaliteiten bevorderen het vestigingsklimaat. Hiervan profiteren individuele burgers en ondernemers omdat het mogelijk is om te wonen, te werken en te recreëren in een aantrekkelijke omgeving. De combinatie met wonen en werken kan op twee manieren gestalte krijgen. Enerzijds via een kwaliteitsimpuls van het landelijk gebied, waardoor de waarde van het onroerend goed stijgt, anderzijds via het ontwikkelen van zogenaamde nieuwe landgoederen en buitenplaatsen.

Nieuwe landgoederen en buitenplaatsen

In grote delen van het land zijn landgoederen van oudsher gezichtsbepalend voor het platteland. De laatste jaren is hiervoor hernieuwde belangstelling ontstaan, omdat de kenmerken van een landgoed (ruimtelijke eenheid in combinatie met meerdere functies, duurzaamheid en allure) uitstekend passen bij het beleid van plattelandsvernieuwing. Nieuwe landgoederen bieden kansen voor boeren en andere plattelandsbewoners. Door nieuwe landgoederen aan te leggen in de stadsrand of in een grondwaterbeschermingsgebied kunnen ook actoren als gemeenten en waterleidingmaatschappij aan een project bijdragen.

In de nota "Dynamiek en vernieuwing" wordt het belang van een betere samenhang tussen stad en platteland genoemd als een belangrijk thema. Dit is verder uitgewerkt in de "Balans Visie Stadslandschappen" (BVSL 1997). Centraal hierbij staat het stimuleren van particulier initiatief en het stimuleren van kansrijke strategieën en vernieuwende concepten in de sfeer van stad-land, zoals nieuwe buitenplaatsen en landgoederen. Nieuwe buitenplaatsen zijn complexen bestaande uit gebouwen (woning, kantoor, utiliteitsbouw, villa) en een omringend park (naast bos ook andere vormen van natuur). Een nieuw landgoed is vaak groter dan 5 ha en bevindt zich in het landelijk gebied. Het bevat naast "rood"(gebouwen voor wonen en/of bedrijvigheid) verschillende functies met "groen" (bos, agrarisch terrein, natuurgebied, etc.). Het "rood" moet onder architectuur worden gebouwd en als cultuurmonument kunnen worden aangemerkt. Het bos op het landgoed moet voor 90% openbaar toegankelijk zijn om recreatief medegebruik te stimuleren (Heidemij Advies 1997).

Kansen liggen er vooral doordat de aanleg van nieuwe natuur en bos wordt gestimuleerd door overheid, er een toenemende belangstelling is voor natuur, recreatie en wonen op exclusieve locaties, en het multifunctionele karakter van een landgoed goed past in het plattelandsvernieuwingsbeleid van de overheid. De starre wetgeving omtrent bestemmingsplannen, de onvoldoende functiebeloning voor particulier natuurbeheer, de terughoudende opstelling van landbouworganisaties t.a.v. landgoederen, de versnippering door aanleg infrastructuur, industrie en woningbouw en de stijgende loonkosten vormen echter bedreigingen voor het welslagen van een landgoed (Website: Innovatie steunpunt Wageningen).

5 Kosten GBDA

De realisatie van GBDA kost geld. In dit hoofdstuk worden de kosten op een rij gezet. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de directe aanleg- en beheerkosten, maar ook naar bijvoorbeeld de niet verkregen opbrengsten en indirecte effecten.

5.1 Aanleg

Voor het bepalen van de kosten voor de aanleg van GBDA kan gebruik gemaakt worden van normen. In Nederland worden vaak de normen gebruikt die door IMAG (2001) en Staatsbosbeheer (2000) zijn opgesteld. Deze normen zeggen iets over de tijd die het kost om een bepaalde activiteit uit te voeren, zoals terreinvoorbereiding (grondbewerking), het planten van bomen en het graven van sloten. Ook Elsevier (2000) en DLG (1998) hebben normenboeken uitgebracht. Daarnaast bestaan er nog een groot aantal commerciële computerprogramma's om bestekken voor de aanleg (en beheer) van GBDA te maken. In tabel 5.1 is een voorbeeldcalculatie weergegeven van de kosten voor de aanleg van een bomenrij van 200 m. De calculatie geeft geen volledig beeld. Het beheer na aanleg (watergeven, bemesten, inboeten, verwijderen boompalen e.d.) is niet in de calculatie opgenomen. Het is uiteraard ook een momentopname: de prijzen kunnen inmiddels anders zijn.

Tabel 5.1. Een voorbeeldcalculatie van de kosten voor de aanleg van een bomenrij van 200 m (tussenruimte bomen 5 m). Bronnen: DLG, 1998, www.zaadhandelvanderwal.nl, www.batterijen.nl, www.tuinbeurs.com.

Kostenpost	Activiteit	prod.middel	stuks / uur	€/ uur	€/ stuk
Plantgat boren	uitzetten	arbeider	40 st/u	19,70 /u	0,49 /st
	boren	boor/trekker	77 st/u	28,60 /u	0,37 /st
Aanschaf boom 6m		boom			12,25 /st
planten boom 6m	planten	arbeider	11.80 st/u	19,70 /u	1,67 /st
Aanschaf paal/band		paal/band			4,72 /st
Aanbrengen boompaal	plaatsen	arbeider	6,50 st/u	19,70 /u	3,03 /st
					22,53 /st
totaal 200 m	i.g.v. 40 bomen				901,20

5.2 Beheer

Het beheer van GBDA brengt kosten met zich mee. Deze kosten zijn structureel. De kosten voor het beheer zijn goed te berekenen met normen. Deze normen zeggen iets over de tijd die het kost om een bepaalde activiteit uit te voeren, zoals het schonen van een sloot, het opsnoeien van een boom, het maaien van gras of het afzetten van een houtwal. In § 5.1 zijn een aantal bronnen genoemd waaruit normen kunnen worden gehaald.

Dijkstra et al. (2001) hebben de normen van Staatsbosbeheer en IMAG gebruikt om de beheerkosten van een aantal typen landschapselementen te bepalen in tabel 5.2 staan de resultaten van hun berekeningen. Deze normbedragen zijn uiteraard berekend voor specifieke situaties en beheerregimes.

Tabel 5.2. Beheerkosten in euro's per jaar van bepaalde landschapselementen (Dijkstra et al., 2001).

Landschapselement	beheerkosten	eenheid
Opgaande bomen	0,74	per boom per jaar
Knotbomen	4,85	per boom per jaar
Opgaand loofbos (0-0,5 ha)	71,08	per ha per jaar
Opgaand loofbos (0,5-5 ha)	44,09	per ha per jaar
Opgaand naaldbos (0-0,5 ha)	90,08	per ha per jaar
Opgaand naaldbos (0,5-5 ha)	63,09	per ha per jaar
Opgaand gemengd bos (0-0,5 ha)	128,31	per ha per jaar
Opgaand gemengd bos (0,5-5 ha)	77,45	per ha per jaar
Hakhout (0-0,5 ha)	261,98	per ha per jaar
Hakhout (0,5-5 ha)	234,99	per ha per jaar
Heg van bomen en struiken	82,54	per 100 m per jaar
Haag van struiken	79,94	per 100 m per jaar
Geschoren heg	181,83	per 100 m per jaar
Houtwal	136,44	per 100 m per jaar
Bomenrij	31,22	per 100 m per jaar
Boomgaard (< 5 ha)	857,61	per ha per jaar
Hei (0-0,5 ha)	70,94	per ha per jaar
Hei (0,5-5 ha)	40,16	per ha per jaar
Griend (0-0,5 ha)	1218,37	per ha per jaar
Griend (0,5-5 ha)	1150,88	per ha per jaar
Drasland	584,91	per ha per jaar
Eendenkooi	1871,70	per stuk per jaar
Erf	90,71	per stuk per jaar

Voor het bepalen van de kosten voor het beheer van landschapselementen of GBDA kan ook gebruik gemaakt worden van informatie van beheerders zelf. Zo hebben Dijkstra et al. (2001) de kosten voor regio-specifieke elementen bepaald. In tabel 5.3 is de door hen verzamelde informatie weergegeven. Een nadeel van deze gegevens is dat ze zijn gebaseerd op de gegevens van een of enkele beheerders.

Tabel 5.3. Beheerkosten in euro's per jaar van bepaalde landschapselementen (Dijkstra et al., 2001).

Landschapselement	beheerkosten	eenheid
Poel	73,03	per stuk per jaar
Dobben/pingo/ven/wiel	272,27	per stuk per jaar
Sloot	317,74	per km per jaar
Kerkterrein	626,22	per stuk per jaar
Borgen en stinzen	2110,08	per stuk per jaar
Boerenerf anders	676,89	per stuk per jaar
Slingertuin	1134,45	per stuk per jaar
Terp	1077,73	per stuk per jaar
Kleine kern	1247,90	per stuk per jaar
Grafheuvel	90,76	per stuk per jaar
Duinrel	335,80	per km per jaar
Tuinwal	567,23	per km per jaar
Droog hooiland	1021,01	per ha per jaar

Landschapselement	beheerkosten	eenheid
Zandwal	3403,35	per km per jaar
Veenput	249,58	per m ² per jaar
Dijk	699,82	per ha per jaar
Kreek/weel	643,01	per ha per jaar
Graft onbegroeid	1361,34	per ha per jaar
Holle weg onbegroeid	453,78	per ha per jaar

5.3 Kosten landbouw

Bij de realisatie van de GBDA is het uitgangspunt dat niet de overheid, maar de huidige eigenaren van de grond de gewenste GBDA moeten realiseren. Als er voor wordt gekozen de GBDA te realiseren op het land van agrariërs, dan zullen deze agrariërs met bepaalde kosten worden geconfronteerd. Op de aanleg- en beheerkosten is hiervoor al ingegaan. Agrariërs krijgen echter ook te maken met kostenposten die te maken hebben met een veranderend landgebruik. Afhankelijk van het type GBDA en het type landbouw kan het gaan om:

- 1 kosten door productieverlies door:
 - a het kleinere teeltoppervlak;
 - b schaduwwerking;
- 2 kosten door extra bewerkingstijd;
- 3 kosten voor extra mineralenheffing;
- 4 waardedaling grond.

Ad 1a Productieverlies door kleiner teeltoppervlak

De kosten van het productieverlies door een kleiner oppervlak kunnen worden berekend door de oppervlakte te vermenigvuldigen met de productie per ha en de prijs per producteenheid. Daar tegenover staat uiteraard een kostenbesparing tegenover doordat de oppervlakte niet meer bewerkt hoeft te worden.

Voorbeelden:

- Voor grasland is de netto drogestofopbrengst (na aftrek en veldverliezen) ongeveer 10.000 kg (droge stof) per ha. De prijs van een kilo DS is ongeveer 8,62 eurocent, zodat de gederfde opbrengsten € 862,- bedragen. De gemiddelde kosten voor grasland bedragen volgens KWantitatieve Informatie (KWIN) Veehouderij 1999-2000 (Praktijkonderzoek veehouderij, 1999) € 463,- per ha (bemesting €236,-, loonwerk €143,- en herinzaai en graslandverzorging € 84,-). Het omvormen van grasland tot GBDA leidt hier dus tot een verlies van €399,- per ha per jaar.
- Snijmaïs levert volgens KWIN-veehouderij (1999-2000) €0,127 per kg DS op. Uitgaande van een opbrengst van 13500 kg DS per ha, levert 1 ha maïsland € 1715,- op. De teelkosten voor maïs bedragen ongeveer € 1307,- per ha. De gederfde netto inkomsten bedragen dan dus € 408,- per ha per jaar. Bovendien kunnen bepaalde veehouders in aanmerking komen voor een graanpremie. Deze bedraagt €386,- per ha in de kleigebieden (regio 1) en €272,- per ha in de overige gebieden (regio 2).

Ad 1b Productieverlies door schaduwwerking

Schaduwwerking heeft een wisselende negatieve invloed op de opbrengst van grasland en akkerland. De precieze schade valt moeilijk in het algemeen aan te geven. Door te zorgen dat de schaduw van elementen valt op sloten, wegen, erven e.d. kan de schade worden beperkt. Windbeschutting kan soms een klein positief effect hebben op de productie, maar dit effect is op grasland te verwaarlozen (Hermens en van der Jagt, 1997).

Ad 2 Kosten door extra bewerkingstijd

Wanneer door de aanleg van GBDA het aantal kavels toeneemt, heeft dit extra bewerkingskosten tot gevolg. Hetzelfde geldt als er door de plaatsing van landschapselementen moet worden omgereden. Volgens KWIN-veehouderij (1999-2000) zijn de extra kosten per extra kavel €11,34. Dit is slechts een norm die niet voor elk bedrijf zomaar kan worden gehanteerd.

Ad 3 Kosten voor extra mineralenheffing

Wettelijk is vastgesteld wat het verschil mag zijn tussen de mineralen aan- en afvoer op een bedrijf. Als deze verliesnorm (in kilogrammen per ha - zie tabel 5.4) wordt overschreden, betaalt de boer een heffing per kilogram teveel afgevoerde/geproduceerde stikstof en fosfaat (zie tabel 5.5). Een verkleining van het oppervlak heeft een negatief effect voor een bedrijf, omdat dan minder mest kan worden uitgereden en het bedrijf dan een heffing moet gaan betalen. Veebedrijven zullen naar alle waarschijnlijkheid moeilijk aan de stringente normen kunnen voldoen, zodat het heel reëel is deze kosten mee te nemen. De kosten moeten eventueel worden gecorrigeerd als er minder gras of snijmaïs hoeft te worden aangekocht.

Tabel 5.4. Verliesnormen in kg fosfaat en stikstof per ha per jaar. De waarden bij stikstof moeten nog worden gecorrigeerd voor niet te vermijden stikstofverliezen.

	fosfaat landbouwgrond	stikstof grasland	stikstof bouw- en braakland
2002	30	190	110
2003	20	180	100

Tabel 5.5. Heffingen bij overschrijding verliesnorm in euro per kg (vanaf 2003 verwacht).

	2002	2003 en verder
Fosfaat		
0-5	9,08	9,08
0-10	9,08	9,08
> 10	9,08	9,08
Stikstof	2,27	2,27

Daarnaast is het zo dat een bedrijf minder mest kan uitrijden omdat er niet onbeperkt mest mag worden uitgereden op een ha landbouwgrond. De huidige mestwetgeving gaat uit van een maximale gebruiksnorm van dierlijke mest van 300 kg N voor grasland, 210 kg N voor voedergewassen en 170 kg N voor bouwland in 2002. In 2003 worden deze normen aangescherpt tot 250 kg N voor grasland en 170-kg N voor overige gronden. Uitgaande van rundveedrijfmest met 4,6 kg N per ton, komt dit in 2003 neer op 54 m³ mestafzet per ha grasland en 37 m³ mestafzet per ha voedergewas. Om dit gemis op te kunnen vangen zal een bedrijf extra

mestafzetcontracten moeten aangaan. De extra kosten daarvoor kunnen neerkomen op €318,- per ha (Stuurgroep kromme Rijnlandschap, 2001). Akkerbouwbedrijven kunnen bij GBDA minder mest van anderen uitrijden omdat de oppervlakte bouwland afneemt. Zij kunnen dus geconfronteerd worden met kosten als gevolg van gedeelde inkomsten. Hoe hoog deze kosten zijn, is afhankelijk van de situatie.

Ad 4 Waardedaling grond

De waarde van de grond daalt als er elementen worden aangelegd die niet zomaar verwijderd mogen worden. Dit is bijvoorbeeld het geval bij beplantingen die onder de Boswet vallen, omdat de eigenaar van deze bosjes verplicht is deze na velling binnen 3 jaar te herplanten. Bosgrond is met name hierdoor veel goedkoper dan landbouwgrond. Daarnaast kan grond in waarde dalen als het herstel (het verwijderen van de GBDA) kosten met zich mee zal brengen.

5.4 Grond- en pachtwaarde

De aanleg van nieuwe GBDA zal voornamelijk door de huidige eigenaar gerealiseerd moeten worden. Aankoop van gronden door de overheid is in principe niet de aan de orde. Desondanks wordt in deze paragraaf aandacht besteed aan de waarde van grond. Voor het geval dat de overheid toch grond wil aankopen, en omdat de waarde van grond gebruikt kan worden om de pachtwaarde van grond te berekenen. De pachtwaarde is een maat voor gemiste inkomsten van de agrariër. In plaats van GBDA te realiseren zou de agrariër immers het land waarop de GBDA wordt aangelegd, kunnen verpachten. Als de pachtprijs wordt gebruikt voor het berekenen van de kosten van GBDA, mogen de kosten door productieverlies door een kleiner teeltoppervlak niet worden meegenomen.

Een gangbare manier om de jaarlijkse pachtprijs van grond te berekenen is volgens Lamers (1998) om 4% van de waarde van de grond te nemen. Een percentage van 4 lijkt echter te hoog. De overheid streeft middels de huidige pachtwetgeving naar een reguliere pachtprijs ter hoogte van 2% van de vrije verkeerswaarde (exclusief eigenaarslasten) van onverpachte grond in het jaar 2001. De overheid wil de norm stapsgewijs realiseren. Het systeem bestaat hieruit dat de bestaande pachtprijzen van rechtswege met een bepaald percentage worden verhoogd (of verlaagd), waarbij een maximumbedrag per ha en regionale normen extreme verhogingen moeten voorkomen (Ministerie van LNV, 2001). De regionale maximum normen variëren van € 449,24 tot € 973,36 per ha bouwland/grasland. Op basis van deze maximumbedragen is een pachtprijs van 4% van de vrijgrondwaarde onwaarschijnlijk bij de huidige grondprijzen (zie volgende alinea). De maximumbedragen gelden overigens alleen voor de reguliere pacht. Van den Hoek en Luijt (1999) geven aan dat de laatste jaren met name de eenmalige pacht populairder wordt. Deze pachtvorm biedt verpachters en pachters een aantal voordelen ten opzichte van reguliere overeenkomsten. De pachtovereenkomst kan voor kortere duur worden afgesloten (periodes minder dan 6 jaar) en verder ontbreken bepalingen als continuatierecht en voorkeursrecht. De pachtprijzen hoeven bovendien bij eenmalige

pacht niet te worden getoetst door de Grondkamer. De gemiddelde prijzen van eenmalige pacht liggen op een iets hoger niveau dan reguliere pachtprijzen.

Tabel 5.6. Ontwikkeling van de prijzen van verpacht en onverpacht los land in Nederland (x 1000 €/ha), exclusief VINEX-gemeenten. Bron: Luijt et al., 1999.

Jaar	Prijs verpachte grond	Prijs onverpachte grond	Koopkracht- Index ^a 1900=100	Reële prijs onverpachte grond
1990	8,80	17,74	100,0	17,74
1991	8,94	16,84	97,1	16,34
1992	9,35	17,52	94,3	16,52
1993	9,39	17,20	92,5	15,93
1994	9,17	17,11	90,4	15,47
1995	9,39	18,11	89,0	16,11
1996	10,16	20,01	87,9	17,61
1997	10,44	21,83	86,0	18,79

^a Koopkracht van de euro, indexcijfer 1990=100. Tabel 15-b Land- en tuinbouwcijfers, 1998). Bron CBS, Den Haag.

De prijzen van agrarische grond varieert sterk. In 5.6 zijn ter indicatie de prijzen van verpacht en onverpacht los land weergegeven voor 1990 tot en met 1997.

Sinds 1997 zijn de prijzen nog verder gestegen. De gewogen gemiddelde grondprijs voor heel Nederland lag in de eerste helft van 2000 op €34.344,- per ha. In de tweede helft van 2000 is het gemiddelde gestegen naar €37.577,- per ha. In de eerste helft van 2001 stabiliseert de gemiddelde prijs zich op €37.219,- per ha (DLG 2001). De enorme prijsstijgingen kunnen worden verklaard doordat steeds meer partijen strijden om de schaarse landbouwgrond. Hierdoor worden de prijzen behoorlijk omhoog gestuwd. Het opkopen van landbouwgrond voor natuurgebieden, woningbouw, infrastructurele projecten en industrieterreinen zijn vooral debet aan de sterke toename van de kooprijzen. Verder speelt het overheidsbeleid met betrekking tot het verminderen van het aantal dieren (gve's) per ha een rol. (www.dedas.com/agro-eye, 2002). De verschillen tussen 'VINEX-grond' en landbouwgrond buiten de VINEX-locaties zijn groot. Ruwweg is 'VINEX-grond' 10 maal zo duur als landbouwgrond buiten de VINEX-locaties. Ook bestaan er regionaal grote verschillen. Zo lag de gemiddelde grondprijs in 1998 in grote delen van Drenthe onder de €18.151,- en in grote delen van Brabant, Zuid-Holand en Utrecht boven de €36.302,-.

6 Economische draagkracht functiecombinaties

GBDA kan belangrijke functies vervullen in het landelijke gebied. De overheid streeft daarom een aanzienlijke uitbreiding na van het 'areaal' kenmerkende landschapselementen. Zoals hiervoor al is aangegeven is de taakstelling om in 2020 400.000 ha landelijk gebied te verbeteren door te investeren in GBDA. Uitgangspunt is daarbij dat de GBDA op vrijwillige basis moet worden gerealiseerd door de huidige eigenaren van het land (DLG, 2001). In de meeste gevallen zal dit agrariërs betreffen. Of, waar en hoe zij landschapselementen aanleggen/verbeteren, hangt samen met het perspectief dat GBDA de huidige eigenaren biedt. In het vorige hoofdstuk is al ingegaan op de kosten van aanleg en beheer van landschapselementen. Om de agrariërs te stimuleren over te gaan tot de aanleg of kwaliteitsverbetering van GBDA zal vaak een financiële prikkel nodig zijn. Deze prikkel zou kunnen komen uit opbrengsten verkregen uit de GBDA. Vaak zullen deze extra opbrengsten te gering zijn om de agrariërs te stimuleren GBDA aan te leggen. De financiële prikkel moet dan bijvoorbeeld van de overheid komen.

6.1 Vermarkting GBDA door boeren

In de literatuur wordt een groot aantal opties genoemd om 'natuur' te vermarkten, zoals:

- heffen entreegeld, heffen parkeergelden, verkoop wandelkaarten e.d.;
- jachtverhuur;
- verhuur/verkoop van visrechten en vergunningen;
- verhuur of erfpacht overig bijv. voor recreatievoorzieningen (hotel /restaurant /zomerhuisjes /camping /kioskhouders);
- verkoop producten;
 - natuurvlees, natuurproducten;
 - hout;
 - grond/zand bij aanleg GBDA;
 - voorlichtingsmateriaal;
 - standaardproducten;
- verhuur recreatieve faciliteiten;
- verblijfsrecreatie (o.a. kamperen bij de boer);
- organiseren van activiteiten zoals excursies.

Bronnen: Hekhuis en De Baaij (1997), Van Vliet (2000), Gerritsen & Van den Berg (2001), Koullil et al. (1998), Hansman et al. (1999).

Niet alle opties lijken even aantrekkelijk voor individuele boeren. De meest interessante opties worden hieronder toegelicht.

Entreeheffingen, parkeergelden, wandelkaartverkoop

Er bestaan vele manieren om geld te krijgen voor het bezoek aan een bedrijf/gebied; van entreekaartjes, tot jaarkaarten en parkeerheffingen. Sommige boerenbedrijven

vragen entreegeld voor een bezoek aan hun bedrijf. Het bedrijf moet dan wel iets speciaals te bieden hebben, zoals een kaasmakerij. Het vragen van geld voor het bezoek aan het landelijk gebied (de GBDA) is geen echte optie voor individuele boeren. Door samen te werken, ontstaan misschien wel mogelijkheden. Een aparte stichting kan bijvoorbeeld voor een groter gebied entree- of wandelkaarten verkopen en de opbrengsten verdelen onder de deelnemende agrariërs

Jachtverhuur, verhuur visrechten

Jachtverhuur is voor veel boeren een bron van inkomsten. Het precieze bedrag dat jagers betalen voor de huur van het jachtrecht is niet te geven. Grofweg varieert de huursom tussen de 1 en 10 euro per ha. De huursom is afhankelijk van o.a. de hoeveelheid wild en de soorten die voorkomen, en verder van de overige afspraken die worden gemaakt (vaak voeren jagers bepaalde taken uit voor de boer en/of geven ze in ruil voor het jachtrecht ook een deel van het afschot). Door groenelementen aan te leggen, kan de aantrekkelijkheid van het gebied voor wild worden vergroot. Hierdoor kunnen de inkomsten uit jacht mogelijk worden verhoogd.

Het verhuren van visrechten kan gebeuren aan privé-personen of aan een visvereniging. De opbrengsten zijn sterk afhankelijk van de situatie.

Verkoop producten

Hout

Groenstroken kunnen hout opleveren. Dit kan hout zijn voor zagerijen, maar ook voor biomassacentrales. In de praktijk blijkt de verkoop van hout vaak niet veel op te leveren omdat uit GBDA relatief weinig hout vrijkomt en/of de oogst relatief inefficiënt is door de kleinschaligheid van de GBDA.

Verkoop klei/grond/zand

De aanleg van plassen kan zand en/of grond opleveren die eventueel verkocht kan worden. Verkoop loont alleen als het om grote hoeveelheden gaat.

Verkoop voorlichtingsmateriaal

Boeren kunnen bijv. folders, handboeken en kaarten verkopen. Volgens Hansman et al. (1999) blijven de inkomsten uit promotiemateriaal achter bij de gedane investeringen. Het vervult wel een belangrijke functie, maar is geen goede inkomstenbron.

Meer natuurproducten

De boer kan kiezen voor de productie van meer natuurlijke en milieuvriendelijke producten. Hier kan gedacht worden aan vlees, honing, melkproducten. De boer kan de producten leveren aan een verwerkende industrie of ze zelf aan het publiek verkopen. Natuurproducten zouden een hogere prijs kunnen opleveren dan de producten uit de 'traditionele' landbouw. In enkele omringende landen is een duidelijke groei waar te nemen van de vraag naar gezonde en veilige voedselproducten die in een milieu- en diervriendelijke omgeving zijn voortgebracht. Voorbeelden hiervan zijn Duitsland, Oostenrijk en Denemarken, waar op deze vraag

wordt ingespeeld door de biologische landbouw, geïntegreerde landbouw en bepaalde regionaal gemengde bedrijfstvormen. In ons land komt de productie van deze voedingsmiddelen steeds meer op gang, maar lijkt het of de vraag nauwelijks verder groeit. Wellicht komt dat doordat er zich te veel kleinschalige organisaties en bedrijven mee bezighouden, waardoor een goede logistiek en voorlichting niet mogelijk is. Door meer in te spelen op deze trend kan men ook tegemoet komen aan de vraag naar zo natuurlijk mogelijke functies en verschijningsvormen in het landelijk gebied. Volgens Hansman et al. (1999) zal de verkoop van natuurproducten nooit echt veel opleveren. Natuurproducten zijn hoogstens te zien als een bijproduct.

Standaardproducten

Aan recreanten die het boerenbedrijf bezoeken kunnen ook 'gewone' producten zoals ijs, koffie, thee, frisdrank en snoep worden verkocht.

Verhuur recreatieve faciliteiten

Een boer kan fietsen, kano's e.d. verhuren.

Verblijfsrecreatie

Onder verblijfsrecreatie valt het kamperen en logeren bij de boer. Verblijfsrecreatie is voor een beperkt aantal boeren inmiddels een redelijke inkomstenbron. In 1997 boden 1168 bedrijven verblijfsrecreatie aan (701 bedrijven hadden een camping, 337 verstrekten logies en 130 bedrijven boden beide mogelijkheden tot verblijfsrecreatie aan) (Koulil et al., 1998).

Organiseren van activiteiten

Bij het organiseren van activiteiten moet men denken aan excursies, themadagen, en evenementen. Hansman et al. (1999) zien het organiseren als een goede mogelijkheid om geld binnen te halen mits er een koppeling wordt gelegd met de natuur.

Een kanttekening

Hiervoor zijn een aantal mogelijkheden beschreven om natuur (hier GBDA) te vermarkten. Een probleem is dat het in de meeste gevallen niet goed mogelijk is aan te geven in welke mate de GBDA bijdraagt aan de opbrengsten. Zo is het lastig te zeggen hoeveel extra campinggasten een boer zal ontvangen als hij GBDA aanlegt. Sommige opbrengsten hangen wel direct samen met de GBDA. Het gaat dan met name om de inkomsten uit de verkoop van hout en grond/zand en de inkomsten die worden verkregen door mensen te laten recreëren in de GBDA zelf (denk hier aan waterrecreatie).

6.2 Sponsoring / bijdragen uit de particuliere sector

Naast de verkoop/verhuur van producten, wordt er ook 'sponsorgeld' uit de markt gehaald. Hierbij komt het er op neer dat personen of private organisaties geld geven voor de ontwikkeling en/of het beheer van GBDA zonder dat zij er zelf direct producten voor terug ontvangen. De initiatieven zijn divers. In dit rapport is een overzicht daardoor niet goed mogelijk en wordt volstaan met enkele voorbeelden:

Bomen voor koeien

Landschapsbeheer Nederland heeft samen met Stichting wAarde en het VARA radioprogramma Vroege Vogels de campagne 'Bomen voor koeien' gestart. Voor iedere €6,81 die een persoon of organisatie betaalt, ontvangt hij/zij een 'Bomen-voor-koeien-certificaat'. Voor het geld van 1 certificaat wordt dan in of langs weilanden een boompje of struik geplant.

Nationale postcodeloterij

De Postcode Loterij groeide uit tot de grootste goede-doelenloterij in Nederland. De totale netto-opbrengst van de loterij wordt besteed aan organisaties die zich inspannen voor milieubescherming, natuurbehoud, en hulp aan slachtoffers van oorlog, geweld en armoede. Sinds 1989 werd er ruim 1 miljard euro geschonken aan de inmiddels 35 goede doelen.

VSB fonds

Het VSB Fonds is een 'vermogensfonds', in tegenstelling tot bijvoorbeeld geldwervende fondsen, bedrijfsfondsen en overheidsfondsen. Kenmerkend voor een vermogensfonds is de onafhankelijkheid van de omgeving. Het inkomen komt voort uit de revenuen van het vermogen; in het geval van het VSB Fonds zijn dat aandelen in het bank- en verzekeringsconcern Fortis NL NV. Het fonds steunt o.a. projecten op het gebied van cultuurdeelname en -educatie, behoud van cultureel erfgoed, projecten die de kwaliteit of diversiteit van culturele uitingen bevorderen, die gericht zijn op landschapsbehoud of natuur- en milieueducatie.

Stichting IKL

De Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg zet zich in voor een authentieke aankleding van het Limburgse landschap. Tegen een kleine vergoeding krijgen bewoners van een boerderij of een burgerwoning in het buitengebied een erfbeplantingsplan, plantmateriaal en hulpmaterialen beschikbaar gesteld.

Nationaal Groenfonds

Het Nationaal Groenfonds, opgericht in 1994 is een stichting die dicht bij de overheid staat. Het Nationaal Groenfonds financiert projecten voor natuur, bos en landschap en geeft advies over natuurprojecten. Zo financiert zij de particuliere aanleg van natuur op landbouwgrond of het verbeteren van bestaande natuur. Bij deze financieringen maakt het Nationaal Groenfonds waar mogelijk gebruik van subsidies en van fiscale faciliteiten.

Landschapsbeheer Nederland

Landschapsbeheer Nederland is het samenwerkingsverband van de twaalf provinciale stichtingen Landschapsbeheer. Deze organisaties stimuleren en coördineren de aanleg en het beheer van zogenaamde landschapselementen. Dat zijn knotwilgen, hoogstamfruitboomgaarden en drinkpoelen, maar ook grafheuvels en oude sluisjes.

Stichting Beheer Natuur en Landelijk Gebied (SBNL)

De campagne Groene Aders van het SBNL stimuleert wildbeheereenheden (WBE's) om met andere partijen activiteiten in natuur- en landschapsbeheer op te pakken die tot nu toe blijven liggen. Tien WBE's in Oost Gelderland krijgen een jaar lang begeleiding van SBNL bij het beheer van houtwallen, singels, bos- en akkerranden. Iedere WBE gaat gemiddeld 10 km natuurranden en 10 ha landschapselementen onderhouden. Zorgvuldig overleg met waterschappen, gemeenten en andere landeigenaren gaat eraan vooraf. Zo werken jagers stap voor stap mee aan een groene dooradering van ons landschap.

SBNL begeleidt de WBE's, zorgt voor materieel en geeft voorlichting. Komende jaren kunnen nieuwe WBE's, ook elders in het land, zich aansluiten.

6.3 Subsidieregelingen

In het algemeen kan worden gesteld dat GBDA voor agrariërs doorgaans leidt tot kosten en niet of nauwelijks tot hogere opbrengsten. Subsidieregelingen zijn dan ook nu en (waarschijnlijk ook) in de toekomst nodig om de aanleg en het beheer van GBDA financieel aantrekkelijk te maken. De rijksoverheid kent een groot aantal regelingen waar agrariërs en andere beheerders gebruik van kunnen maken. Daarnaast bestaan er nog Europese, provinciale en gemeentelijke regelingen. In het Handboek Agrarisch Natuurbeheer (Paassen et al., 1998) zijn de belangrijkste regelingen genoemd. In tabel 6.1 is dit overzicht te zien. Deze lijst bleek op het moment van schrijven van dit rapport niet helemaal compleet en is daarom aangevuld. Bij het lezen van de tabel moet uiteraard worden bedacht dat de opsomming een momentopname is en op het moment van lezen dus zeer waarschijnlijk niet meer up-to-date. In de lijst staan geen gemeentelijke regelingen.

Tabel 6.1. Overzicht subsidieregelingen t.b.v. inrichting en beheer landschap en aanleg en beheer landschapselementen. Bron: Paassen et al., 1998.

Europees	<ul style="list-style-type: none">- Cultureel contactpunt- EG-liaison- INTERREG- LEADER
Landelijk	<ul style="list-style-type: none">- Regeling EG-steunverlening akkerbouwgewassen- Regeling Natuurbraaksubsidie- Regeling groenprojecten (fiscaal)- Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (VAMIL, fiscaal)- Besluit projectbijdragen waardevolle cultuurlandschappen (WCL)- Gebiedsgericht milieubeleid (BGM)- Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid (SGB)- Regeling beheersovereenkomsten en natuurontwikkeling (RBON)- Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)- Subsidieregeling Natuurbeheer 2000 (SN)- Bomenfonds- Besluit activiteiten soortenbescherming

	<ul style="list-style-type: none"> - Wildschadevergoedingsregeling - Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden - Regeling versterking maatschappelijke betekenis natuur - Belvédèreregeling - Rijkssubsidieregeling landschapontwikkelingsplannen - Habiforum subsidie voor meervoudig ruimtegebruik
	<p>Stimuleringskader:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Stimuleringsregeling vernieuwing landelijk gebied - Stimuleringsregeling innovatie markt en concurrentiekracht - Subsidieregeling demonstratieprojecten markt en concurrentiekracht - Regeling stimulering biologische productiemethode (RSPB)
Interprovinciaal	<ul style="list-style-type: none"> - Ontwikkelingsprogramma's Europese structuurfondsen – Doelstelling 2 - Regeling subsidiëring kwaliteit Groene Hart
Provinciaal:	
Drenthe	<ul style="list-style-type: none"> - Stimuleringsverordening natuur en landschap - Regeling onderhoudsovereenkomsten landschapselementen (ROL) - Herstel en aanleg poelen - Bijdrageregeling milieuvriendelijk perceelsrandenbeheer - Subsidieregeling rieten daken
Flevoland	<ul style="list-style-type: none"> - Boerenerven - Ecologische verbindingen - Soortenbeleid
Friesland	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidieverordening milieuvorlichting en natuur- en landschapszorg - Onderhoudsovereenkomsten landschapselementen
Gelderland	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidieverordening vernieuwing landelijk gebied
Groningen	<ul style="list-style-type: none"> - Krediet achterstallig landschapsonderhoud - Begrenzingsplan landschapsonderhoud Zuidelijk westerkwartier (Rbon-regeling)
Limburg	<ul style="list-style-type: none"> - Regeling onderhoudsovereenkomsten landschapselementen in Limburg (ROL) - Aanleg en onderhoud landschapselementen - Regeling Soortenbescherming - Aanvraag en beheer van erfbepanting
Noord-Brabant	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidieverordening natuur, bos en landschap provincie Noord-Brabant
Noord-Holland	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidieregeling particulier landschapsbeheer gemeente Etten-Leur - Veenweidegebieden Noord-Holland - Bijdrageregeling landschapselementen
Overijssel	<ul style="list-style-type: none"> - Subsidieverordening natuurprojecten Overijssel - Stimulering particulier beheer van bos, natuur en landschap Overijssel - Regeling onderhoud landschapselementen Overijssel (ROLO) - Cultuurhistorische projecten - Jaarlijks onderhoud landschapselementen
Utrecht	<ul style="list-style-type: none"> - Bijdrageregeling kleine landschapselementen
Zeeland	<ul style="list-style-type: none"> - Agrarisch natuurbeheer - Onderhoudsbijdrage kleine landschapselementen (Verordening Onderhoud Landschapselementen)
Zuid-Holland	<ul style="list-style-type: none"> - Beleidskader Groene subsidies 2001 - Stimuleringsregeling onderhoud landschapselementen (SOL)

Het gaat te ver om in dit rapport uitgebreid stil te staan bij al de regelingen. Alleen de belangrijkste regelingen zullen in deze paragraaf kort worden toegelicht. Belangrijk is dat het vaak niet mogelijk is subsidieregelingen te combineren. De Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer gaat bijvoorbeeld op dit moment nog uit van 100% financiering van de inrichtings- en beheerkosten en sluiten cofinanciering of combinaties met andere regelingen uit (DLG, 2001).

Stimuleringsregeling gebiedsgericht beleid (SGB)

De Stimuleringsregeling Gebiedsgericht Beleid (SGB) is een optelsom van voormalige regelingen voor gebiedsgericht milieubeleid, anti-verdrogingsbeleid, waardevolle cultuurlandschappen en voor reconstructie van landbouwgebieden. Belangrijkste planfiguur is het gebiedsprogramma, met daarin een ontwikkelingsperspectief voor de langere termijn. Het gebiedsprogramma (gebiedsplan en uitvoeringsprogramma) beschrijft de operationele doelen (voor 4 jaar), de financiële onderbouwing van maatregelen en de samenhang tussen concrete doelen, activiteiten, beschikbaar geld en inzet van regelingen. Sturing van middelen vindt plaats via het sturingsmodel.

Subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN)

De SAN - onderdeel inrichtings- en landschapssubsidie - regelt de aanleg, het herstel en beheer van landschapselementen, gelegen in beheers- of landschapsgebieden. De erkende planfiguren zijn het beheersgebiedsplan of landschapsgebiedsplan, waarvoor de provincie de begrenzing vaststelt. Dit gebiedsplan geeft inzicht in de (landschaps)doelen en een overzicht waar welke landschapspakketten (beheerspakketten) van toepassing zijn. Voor inrichtingssubsidie met aansluitend landschaps- of beheerssubsidie staat een termijn van 1 jaar (inrichting) + aansluitend 6 jaar (beheer) van het element. Er is geen directe sturing op gebiedsdoelen. De subsidieaanvragers bepalen –binnen landelijk budget - waar welke pakketten gerealiseerd worden. De regeling voorziet in 4 subsidiemogelijkheden:

- Beheerssubsidie;
- Inrichtingssubsidie;
- Landschapssubsidie;
- Natuurlijke handicaps.

Subsidieregeling natuurbeheer (SN)

SN is gericht op het beheer en in stand houden van bestaande bos- en natuurgebieden en het ontwikkelen van nieuwe natuur alsmede de aanleg van blijvend bos op landbouwgrond en de instandhouding en ontwikkeling van landschapselementen. De regeling kent 6 subsidiemogelijkheden:

- beheerssubsidie voor bossen en natuurgebieden;
- inrichtingssubsidie;
- functieverandering;
- recreatiesubsidie;
- effectgerichte maatregelen;
- instandhouden en ontwikkelen van landschapselementen.

Afhankelijk van de feitelijke situatie en de doelen, kiest een grondeigenaar voor een bepaald pakket. Extra beheerinspanningen kunnen worden beloond door een pluspakket te kiezen. De beheerovereenkomst wordt aangegaan voor 6 jaar. De regeling is output-gestuurd, d.w.z. de grondeigenaar wordt afgerekend op het resultaat.

Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden

De Subsidieregeling netwerk landelijke wandelpaden is gericht op het verbeteren van het landelijke netwerk van lange afstand wandelpaden (LAW) door landbouwgronden uit productie te nemen. In de beleidsnota "Kiezen voor recreatie" is het net van landelijke wandelroutes vastgelegd. De paden zijn bij voorkeur onverhard en voeren door de groene ruimte van Nederland. Natuurlijke en publiekrechtelijke personen komen in aanmerking voor een subsidie, op voorwaarde dat de wandelroute uit de aanvraag overeenkomt met het LAW-netwerk. De regeling kent twee subsidievormen, namelijk:

- Voor de openstelling van landbouwgronden (€ 1 per tien jaar per strekkende meter wandelpad);
- Voor de voorzieningen ten behoeve van een wandelpad (max. vergoeding bedraagt €9076,- per voorziening).

Subsidie wordt verleend op grond van een overeenkomst tussen de aanvrager en de Stichting Wandelplatform LAW, waarbij de subsidieontvanger verplicht is voor de duur van 10 jaar de wandelaar onbelemmerd doorgang te verlenen, het wandeltraject helder te markeren en evt. voorzieningen goed te onderhouden.

Rijkssubsidieregeling landschapsontwikkelingsplannen

De subsidieregeling voor landschapsontwikkelingsplannen heeft als doel het subsidiëren van het opstellen van landschapsplannen. De subsidie kan worden aangevraagd door instanties die verantwoordelijk zijn voor het opstellen van landschapsplannen, namelijk gemeentes en provincies.

Belvédèreregeling

De subsidieregeling Belvédère is een instrument om het Belvédèrebeleid te stimuleren, zodat cultuurhistorie in de toekomst mede richting geeft aan ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland. De subsidieregeling geldt voor projecten op het snijvlak van cultuurhistorie en ruimtelijke ordening. Cultuurhistorische waarden moeten worden ingezet om de kwaliteit van de ruimtelijke inrichting van Nederland te vergroten. Tegelijk moet deze inzet ertoe leiden dat de cultuurhistorische waarden worden versterkt of behouden. Een algemene eis voor subsidiëring is dat er een duidelijke relatie is tussen ruimtelijke inrichting en cultuurhistorie. Verder is van belang dat er:

- een relatie is tussen behoud en benutting van cultuurhistorische kwaliteiten en ruimtelijke inrichtingsvraagstukken;
- een integrale visie is vanuit archeologisch, historisch (steden)bouwkundig en historisch-landschappelijk perspectief;
- sprake is van een vernieuwende aanpak;

- overdracht van kennis plaatsvindt die tijdens het project is opgedaan (voorbeeldwerking);
- samenwerking is tussen overheden, particuliere organisaties en marktpartijen;
- de kwaliteit van de aangedragen (ontwerp)oplossingen goed is.

Habiforum subsidie voor meervoudig ruimtegebruik

Met de Habiforum regeling wordt gestimuleerd om betere oplossingen te zoeken voor de combinatie van verschillende functies in een gebied. Bijvoorbeeld de combinatie van landbouw en recreatie.

Meervoudig ruimtegebruik is een voor de hand liggende oplossing om meerdere functies in een bepaalde ruimte te vervullen. Dit kan door intensivering en menging. De projecten worden gerealiseerd door publieke en private partijen. De regeling is open met terugwerkende kracht vanaf 01-09-1999 tot en met 2002. Het budget is in totaal zo'n €16.000.000.

6.4 Fiscale instrumenten

Naast subsidies geeft de (rijks)overheid financiële prikkels door middel van fiscale regelingen.

Natuurschoonwet

De NSW geeft fiscale faciliteiten ofwel tegemoetkomingen aan eigenaren van onroerende zaken, zoals een landgoed, op voorwaarde dat ze dit in stand houden en daarmee het natuurschoon bevorderen (zie ook 4.3.3). Niet elk onroerende zaak komt daarvoor in aanmerking. Om in aanmerking te komen dient het landgoed minimaal 5 ha groot te zijn (hist. buitenplaatsen 1 ha), en aaneengesloten zijn. Tenminste 30% van de oppervlakte moet met houtopstanden bezet zijn of voor 20% als de rest van de oppervlakte voor 50% uit natuurterreinen bestaat. De fiscale tegemoetkomingen hebben betrekking op het successierecht, schenkingsrecht, recht van overgang, vermogensbelasting, onroerend-zaak-belasting, overdrachtsbelasting, kapitaalsbelasting, inkomstenbelasting en vennootschapsbelasting.

Vrijstelling inkomstenbelasting en omzetbelasting

In de wet Inkomstenbelasting 2001 blijven de zogenaamde bosbouw- en landbouwwijzigingen bestaan onder de naam bosbedrijfsvrijstelling. Het gaat om winst uit een in Nederland uitgeoefend bosbedrijf (bos in een zeer ruime zin) en waardeveranderingen van gronden die behoren tot een landbouwbedrijf. Bosbouwbedrijven mogen overigens kiezen of ze voor deze vrijstelling in aanmerking willen komen. Ook is er een landbouwregeling die zegt dat agrarische ondernemers geen BTW verschuldigd zijn over door hen geleverde agrarische producten en verrichte agrarische diensten. De agrariër / bosbouwer kan overigens ook opteren voor de gewone BTW-regeling.

6.5 Uitvoeringsconstructies

Naast subsidies zijn er ook andere wettelijke constructies die voorzien in financiële middelen om GBDA aan te leggen. Hierbij kan gedacht worden aan erfdiensbaarheid en de grondgebruiksbank.

Erfdiensbaarheid

Een erfdiensbaarheid is een last, waarmee een onroerende zaak— het dienende erf— ten behoeve van een andere onroerende zaak— het heersende erf— is bezwaard/belast. De last die een erfdiensbaarheid op het dienende erf legt, bestaat in een verplichting om op, boven of onder een der beide erven iets te dulden of niet te doen. Een voorbeeld hiervan is het recht van overpad. In de akte van vestiging kan worden bepaald dat de last bovendien een verplichting inhoudt tot het aanbrengen van gebouwen, werken of beplantingen die voor de uitoefening van die erfdiensbaarheid nodig zijn, mits deze gebouwen, werken en beplantingen zich geheel of gedeeltelijk op het dienende erf zullen bevinden. Voor de erfdiensbaarheid kan aan de eigenaar van het heersende erf de verplichting worden opgelegd aan de eigenaar van het dienende erf op al dan niet regelmatig terugkerende tijdstippen een geldsom— de retributie— te betalen. De last die een erfdiensbaarheid op het dienende erf legt, kan ook bestaan in een verplichting tot onderhoud van het dienende erf of van gebouwen, werken of beplantingen die zich geheel of gedeeltelijk op het dienende erf bevinden of zullen bevinden. (naar www.win.tue.nl, 2001).

Een mooi voorbeeld van de toepassing van erfdiensbaarheid is het project 'Kerkepaden Ziewent' geweest (zie ook box 1). De Ziewentse kerkepaden en de daaraan gekoppelde natuur- en landschapselementen zijn aangelegd op de grond van een 30-tal particulieren (voornamelijk agrariërs) en op de eigendommen van de St.Jozefschool, de plaatselijke kerk, de gemeente Lichtenvoorde, Staatsbosbeheer, het recreatieschap en het waterschap. De grond is daarbij niet verworven door aankoop. De stichting 'Kerkepaden Ziewent' heeft op de desbetreffende grond het recht van erfdiensbaarheid laten vestigen. Zij heeft een hoekje grond van 300 m² aangekocht, dat ging dienen als het 'heersende erf'. En vervolgens bij de andere grondeigenaren de erfdiensbaarheid bedongen (in onderling overleg geregeld) tegen een vergoeding van €2,27 per m².

De voordelen van erfdiensbaarheid boven aankoop zijn groot:

- kadastrale en notariële kosten worden bespaard;
- er is geen wijziging van een eventuele hypotheekakte nodig;
- de melk- en mestrechten blijven intact;
- het recht is in principe omkeerbaar, waardoor boeren eerder geneigd zijn mee te werken.

Grondgebruiksbank

Een grondgebruiksbank beschikt over eigen grond, die is gefinancierd door overheden, publiekrechtelijke organen en particulieren (groen beleggen), maar kan mogelijk ook gronden beheren (uitgeven aan derden) die door particulieren en rechtspersonen in de grondbank zijn ingebracht. Daarmee houdt zo'n bank het midden tussen een grondeigenaar en een rentmeester.

De grondgebruiksbank kan worden ingezet ten behoeve van realisatie van gewenste kwaliteiten in het landelijk gebied, zoals die van GBDA. Kenmerkend is het in gebruik geven van landbouwgrond (en eventueel natuurgrond) aan grondgebonden bedrijven. De grond van de grondgebruiksbank kan worden belast met functies, al dan niet vastgelegd in een erfdiensbaarheid. Deze grond kan worden uitgegeven aan landbouwbedrijven. De grond kan ook dienen als compensatie of betaling voor inzet voor natuur en landschap (groene diensten). Een andere belangrijke mogelijkheid is extensivering van bedrijven zonder toename van de vermogensbehoefte. Ook kan het vermogensprobleem van bedrijven worden opgelost, zodat dat geen bedreiging meer vormt voor de continuïteit. De grond kan aan bedrijven worden uitgegeven in erfpacht, langdurige en korte pacht. Erfpacht heeft de voorkeur, omdat in de akte van vestiging afspraken gemaakt kunnen worden over gebruik en beheer en erfpacht de mogelijkheid biedt om strategische investeringen te kunnen doen, zoals bedrijfsgebouwen. Korte pacht kan een mogelijkheid zijn om grond die tijdelijk aan het beheer van een groundbank is toegekend toch in gebruik te geven. De canon of pacht bestaat uit een tegenprestatie (groene diensten) of een geldbedrag of een combinatie van beide.

De geldwaarde van groene diensten kan berekend worden. De aansturing van de grondgebruiksbank gebeurt door de partijen die geïnvesteerd hebben; dat kunnen overheden en particulieren zijn, maar ook kunnen belangenvertegenwoordigers uit het gebied hierbij betrokken zijn. Voor een goed uitgiftebeleid moet expertise aanwezig zijn.

6.6 Publiek-private samenwerking (PPS)

Naast de boeren ontlenen ook andere ondernemers hun bestaansrecht aan het landelijk gebied. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan eigenaren van restaurants, hotels, campings e.d. Deze ondernemers zijn gebaat bij een afwisselend, fraai landschap, maar hebben meestal geen directe zeggenschap over het gebied. Ze zouden kunnen meebetalen aan de realisering van GBDA in ruil voor een rol bij de besluitvorming. Er ontstaat dan een vorm van publiek-private samenwerking (PPS) als vorm van financiering. Op sommige plaatsen in Nederland wordt al ervaring opgedaan met deze publiek-private samenwerking. In Gelderland bijvoorbeeld, worden met gecombineerd geld ecologische verbindingszones aangelegd, en in het Gooi wordt een wildviaduct gerealiseerd.

6.7 Nieuwe en aangepaste regelingen

Er komen o.a. vanuit de proeftuinen allerlei ideeën om de financiering van GBDA beter te regelen. Zo is nagedacht over gezamenlijke financiering, bijv. via een gebiedsfonds, beheersfonds, e.d. De uitdaging is om deze ideeën concreet uit te werken en mogelijk te maken met het beschikbare (rijks)instrumentarium. DLG (2001) noemt verschillende acties op dit vlak:

Voorgestelde wijzigingen - Algemeen

- Het sturingsmodel impliceert sturing en toetsing op gebiedsniveau. Koppel de middelen van rijk en provincies voor realisatie van de kwaliteitsimpuls aan meetbare, afrekenbare gebiedsdoelen en niet aan instrumenten.
- Maak ook voor het beheer (Programma Beheer), bijv. in het bestuursakkoord meerjarenafspraken over inzet van middelen en instrumenten voor de uitvoering van groenblauwe dooradering. Geef tijdig helderheid onder welke voorwaarden afrekening van prestaties plaatsvindt.
- Bundel (subsidie)regelingen en bijbehorende budgetten (i.h.k.v. 'ontpotten en ontschotten') voor de kwaliteitsimpuls en zet deze gebiedsgericht in.
- Pas de Subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN, nu tijdelijk SPAN voor de proeftuinen) zodanig aan dat cofinanciering vanuit het gebied mogelijk wordt.
- Voer een gerichte verkenning uit naar de mogelijkheden voor gebiedseigen vormen van financiering (donaties, adoptie landschap, gebiedsfondsen, etc.) voor inrichting, beheer en grondwaardedaling voor GBDA.
- Stem de regelingen voor planvorming, grondverwerving, inrichting en beheer af wat betreft de planfiguur (subsidieplan), vergoedingspercentage (geen 100% financiering rijk) en normkosten voor inrichting en beheer.
- Stem het vergoedingstelsel (m.n. voor de SAN) af op ontwikkelingen zoals groene diensten, invulling van goede landbouwpraktijk, verplichte invoering van cross-compliance en maak helder waarvoor rijk en provincies wel bereid zijn te betalen en waarvoor niet.
- Hanteer in de diverse subsidieregelingen (inrichting en beheer) één normstelsel voor vergoedingen (SEP-normen landschapsbeheer) om verdringing van de verschillende regelingen te voorkomen en betrek daarbij (uitvoerings)organisaties zoals Landschapsbeheer Nederland, In Natura, DLG, CLM, Alterra, e.d.
- Zorg voor aantrekkelijke (financiële) voorwaarden voor uitbreiding van het netwerk groenblauwe dooradering en maak de vergoedingen marktconform: maak duidelijk binnen welke kaders en onder welke randvoorwaarden elementen in aanmerking komen voor een vergoeding van de grondwaardedaling.

Voorgestelde wijzigingen in de SAN, onderdeel landschap:

- Maak landschapsgebiedsplannen concreter en gebiedsgerichter en voeg zo mogelijk een toetsingskader toe. Het gebiedsplan conform de SAN zou meer aandacht moeten schenken aan visievorming met het oog op de beoogde landschappelijke ontwikkeling van het gebied
- Verlaag het subsidiepercentage voor landschap (stem dit af op andere landelijke regelingen, landinrichting e.d.) en maak cofinanciering mogelijk.
- Voor het onderdeel landschap:
 - Toevoeging van één of meer 'collectieve pakketten' of bouwpakketten landschap (landschapsbouwpakketten) aan de SAN, met daarin een nader te definiëren aandeel van de bestaande pakketten en een 'vrij in te vullen' gebiedsgericht deel. Qua opzet is dit vergelijkbaar met de collectieve weidevogelpakketten, waarbij afrekening plaatsvindt op operationele doelen op gebiedsniveau. Zo'n benadering maakt subsidieaanvragen en beheer door collectieven, die in areaal ver uitstijgen boven dat van de individuele

grondeigenaren, aantrekkelijk voor realisatie van netwerken met groenblauwe dooradering. De aanvraag dient getoetst te worden aan de kwaliteitscriteria uit het gebiedsplan en passend te zijn binnen het budget.

- Toevoeging van landelijke, in de regeling (SAN) vastgelegde kaders voor toetsingscriteria in gebiedsplannen. Bijvoorbeeld aan te leggen en te beheren objecten moeten bijdragen aan samenhangende duurzaam netwerken van GBDA (nader operationaliseren); of openstelling voor publiek: tenminste een nog nader te bepalen aantal km voetpad/100 ha
- Normen en uitgangspunten voor inhoud van beschikkingen uitwerken: naast uniformering van niet gebiedsspecifieke zaken (o.a. minimale eisen oppervlakte elementen, normen vergoedingen, deels gestandaardiseerde onderhoudsmaatregelen) een variabel deel opnemen voor gebiedsspecifieke zaken (streekeigen soorten e.d.) die getoetst worden aan de criteria uit het gebiedsplan.
- Meerjarige subsidieplafonds per provincie of zelfs per gebied voor tenminste 6 jaar. Dit betekent dat per gebiedsplan/gebiedsprogramma meerjarige (4 – 6 jaar) bestuurlijke afspraken gemaakt worden tussen rijk en provincies over de benodigde financiële middelen voor aanleg/inrichting en beheer per gebied of evt. geaggregeerd naar tot provinciaal niveau (provinciaal uitvoeringsprogramma).

Voorgestelde wijzigingen SGB

- Werkingsgebied van de SGB uitbreiden met de proeftuinen en t.z.t. kwaliteitsimpuls(gebieden) als gebiedscategorie opnemen in de SGB.

Voorgestelde wijzigingen LAW regeling

- Verbreed het werkingsgebied van de regeling voor lange afstandswandelpaden en benut daarbij het onderzoek wat hierover reeds is uitgevoerd. Bekijk in hoeverre deze aangepaste regeling kan worden ingepast in de SGB en/of SAN.

7 Juridische kaders

In Nederland bestaat een juridisch kader dat de ruimtelijke planvorming regelt. Met deze wetten en procedures en ook met de ruimtelijke plannen zelf, moet rekening worden gehouden bij de aanleg van GBDA. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de meest relevante instrumenten. De tekst is (in enigszins aangepaste vorm) overgenomen uit een quick scan van Cappelle (2002). Daarnaast wordt kort stil gestaan bij regelingen die de GBDA 'beschermen' als zij is aangelegd. Deze regelingen kunnen de aanleg van GBDA bemoeilijken omdat ze de vrijheid van o.a. boeren in de toekomst kunnen beperken.

7.1 Ruimtelijke planvorming

7.1.1 Bestemmen

Wet op de ruimtelijke ordening

Op elke bestuurslaag (Rijk, provincie en gemeenten) worden ruimtelijke plannen gemaakt. Het gaat hier om de planologische kernbeslissing, het streekplan en het bestemmingsplan op respectievelijk Rijksniveau, provinciaal niveau en gemeentelijk niveau. De wettelijke basis voor de voorbereiding en de vaststelling van strategische ruimtelijke plannen is de Wet op de ruimtelijke ordening (WRO). De WRO die uit 1965 stamt en al een aantal keren is herzien, wordt ook nu weer aan een fundamentele herziening onderworpen.

De planologische kernbeslissing

Het nationaal ruimtelijk beleid wordt neergelegd in planologische kernbeslissingen. Het Structuurschema Groene Ruimte en ook de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening zijn voorbeelden van planologische kernbeslissingen (PKB). De onderdelen van een PKB die als uitspraken van wezenlijk belang zijn aangemerkt hebben in bestuurlijke zin een grote betekenis. De herziening van de WRO is onder meer bedoeld om de onderdelen van de PKB ook in juridische zin een sterkere binding te geven dan dat dit in de huidige situatie het geval is. Het voornemen bestaat om het Rijk, precies zoals dat ook voor de provincie geldt, de mogelijkheid te geven om onderdelen van een planologische kernbeslissing aan te merken als een concrete beleidsbeslissing. Dergelijke concrete beleidsbeslissingen houden voor andere overheden zoals provincies en gemeenten de verplichting in om dit onderdeel in hun streek- of bestemmingsplan op te nemen. Een planologische kernbeslissing dient door de Tweede en Eerste Kamer te worden aangenomen. Naar aanleiding van een ontwerp-PKB is iedereen in de gelegenheid een mening kenbaar te maken.

Het Structuurschema Groene Ruimte

In dit Structuurschema, dat de status heeft van een planologische kernbeslissing worden de strategische doelstellingen voor het buitengebied geformuleerd. Het is een integrale nota die alle voorheen verschenen sectorale nota's (zoals het

Natuurbeleidsplan, de Nota's voor Landbouw en Openluchtrecreatie) doet vervallen. De ecologische hoofdstructuur, zijnde een ruimtelijk concept dat bestaat uit natuurkerngebieden, natuurontwikkelingsgebieden en verbindingszones is in het SGR verankerd. In het SGR is uitdrukkelijk bepaald dat het Rijksbeleid gericht is op de duurzame instandhouding en verdere ontwikkeling van een selectie van patronen en elementen die op nationale schaal bepalend zijn voor de identiteit van het landschap. Veel onderdelen van het SGR, waaronder ook de onderdelen die betrekking hebben op de ontwikkeling van het landschap zijn aangemerkt als beslissingen van wezenlijk belang. Deze onderdelen hebben in bestuurlijke zin een grote invloed. Andere overheden kunnen van deze onderdelen niet gemakkelijk afwijken. Dit laat onverlet dat er van deze onderdelen geen directe bindende werking uitgaat en dat voor de realisering van de doelstellingen uit het SGR de medewerking nodig is van de andere overheden zoals de provincies en de gemeenten. Pas als de gebieden die behoren tot de EHS ook daadwerkelijk in de bestemmingsplannen van de gemeenten zijn opgenomen, is er ook sprake van een juridische binding. Uit een evaluatie van de mate waarin de EHS is gerealiseerd blijkt dat gemeenten in het algemeen een forse achterstand hebben bij de herziening van hun bestemmingsplannen buitengebied. Dat betekent dat de EHS meestal nog niet in de bestemmingsplannen is opgenomen. (RIVM 2001).

Het streekplan

Het bestemmingsplan neemt in de ruimtelijke ordening een centrale plaats. Het streekplan dat door Gedeputeerde Staten wordt voorbereid en door Provinciale Staten wordt vastgesteld heeft echter ook een belangrijke betekenis die steeds groter wordt (de Gier 2001). Het streekplan geldt namelijk als toetsingskader bij een besluit tot goedkeuring van een vastgesteld bestemmingsplan en bij een besluit over de afgifte van een verklaring van geen bezwaar bij een vrijstellingsprocedure. Sinds kort is de sturende rol van de provincie nog verder versterkt doordat wettelijk de mogelijkheid is gegeven om onderdelen van het streekplan aan te merken als een concrete beleidsbeslissing. Concrete beleidsbeslissingen zijn onderdelen van een streekplan die bindend zijn voor de andere overheden en waarvoor m.a.w. de verplichting geldt om ze bij de eerstvolgende herziening van het bestemmingsplan in dat bestemmingsplan op te nemen. De herziening van de WRO is onder meer gericht op de uitbreiding van de mogelijkheden van sturend op te treden. Het voornemen bestaat om de provincie de bevoegdheid te geven om aan de concrete beleidsbeslissing een termijn te koppelen waarbinnen het bestemmingsplan moet zijn aangepast. Het opnemen van een concrete beleidsbeslissing in een bestemmingsplan is dan niet meer afhankelijk van het tijdstip waarop het bestemmingsplan wordt herzien. Verder bestaat ook het voornemen om de provincies de bevoegdheid te geven een bestemmingsplan te maken. Daarmee worden de mogelijkheden van de provincie om het bestemmingsplan te beïnvloeden aanzienlijk groter.

Het bestemmingsplan

De gemeente speelt een grote rol omdat het bestemmingsplan het enige plan is dat rechtstreeks bindend is en dit zowel voor de burgers als de overheidsinstanties. Met andere woorden, gebieden die voor het behoud of de ontwikkeling van natuur en landschap belangrijk zijn, krijgen pas een adequate bescherming of worden pas voor

natuur en landschap ingericht indien ze ook daadwerkelijk in het bestemmingsplan een bestemming natuur of landschap hebben gekregen.

Naast de bestemmingen van een gebied worden in het bestemmingsplan ook gebruiks- en aanlegvoorschriften aangegeven die nodig zijn om de toegekende functies te kunnen realiseren. De aanlegvoorschriften kunnen een belangrijke rol spelen om de kwaliteiten van de GBDA te garanderen.

De gemeenteraad is het orgaan dat bevoegd is om een bestemmingsplan vast te stellen. De voorbereiding van een bestemmingsplan ligt in handen van het College van Burgemeester en Wethouders. Daarbij dient zij te onderzoeken wat de bestaande toestand is en wat de mogelijke en wenselijke ontwikkeling van de gemeente zijn. Bij dit onderzoek moet ook gekeken worden naar de uitvoerbaarheid van het plan. Het College dient waar nodig overleg te plegen met andere instanties die belast zijn met de behartiging van belangen welke in het plan in het geding zijn.

De enige afwegingsnorm is de eis van een goede ruimtelijke ordening. De voorbereiding van een bestemmingsplan is een afwegingsproces waarbij alle belangen tegen elkaar worden afgewogen. Om te waarborgen dat alle belangen worden meegenomen voorziet de WRO in de mogelijkheid dat iedereen een zienswijze naar voren kan brengen. Na de vaststelling kan weer iedereen, voor zover een zienswijze naar voren is gebracht, bij Gedeputeerde Staten bedenkingen naar voren brengen. Tegen het besluit tot (gehele of gedeeltelijke) goedkeuring staat beroep open bij de bestuursrechter. Uit de (beperkte) jurisprudentie blijkt dat niet of nauwelijks gebruik wordt gemaakt om een besluit aan de rechter voor te leggen wegens onvoldoende aandacht voor de bodem. Voor landschappelijke belangen ligt dat duidelijk anders. Er zijn verschillende voorbeelden waaruit blijkt dat ofwel Gedeputeerde Staten ofwel de rechter anders dachten dan de gemeenteraad over het gewicht dat aan landschappelijke belangen moet worden toegekend.

Het structuurplan

Het structuurplan is precies zoals het bestemmingsplan een ruimtelijk plan waarvoor de gemeenteraad de verantwoordelijkheid draagt. In tegenstelling tot het bestemmingsplan waarvoor de verplichting geldt om een dergelijk plan vast te stellen, is het vaststellen van een structuurplan facultatief. Het structuurplan is, en ook dat is een verschil ten opzichte van het bestemmingsplan een indicatief plan. Verder voorziet de WRO ook in de mogelijkheid om voor het grondgebied van meerdere gemeenten gezamenlijk een structuurplan op te stellen. Het structuurplan kan in de situaties waarin meerdere gemeenten betrokken zijn een rol spelen in de afstemming tussen de gemeenten. Tot nu toe is van de mogelijkheid om structuurplannen vast te stellen terughoudend gebruik gemaakt.

7.1.2 Inrichting van een gebied

Landinrichtingswet

De landinrichtingswet is specifiek bedoeld voor de inrichting van een gebied. Deze wet biedt de wettelijke grondslag voor de voorbereiding en de vaststelling van een landinrichtingsplan. In art. 4 van de Landinrichtingswet is de verhouding geregeld tussen het landinrichtingsplan en de strategische ruimtelijk plannen, zoals het streekplan en het bestemmingsplan. De landinrichting strekt tot verbetering van de inrichting van het landelijk gebied, zoals deze in het kader van de ruimtelijke ordening zijn aangegeven. Daarmee is duidelijk dat de inrichting van een gebied ondergeschikt is aan de bestemming die aan het gebied in streek- en bestemmingsplan is toegekend. De literatuur is over de verhouding tussen ruimtelijke ordening en landinrichting genuanceerder en spreekt over een tweesporigheid. Beide terreinen worden gezien als gelijkwaardig, wat betekent dat bij het ontbreken van overeenstemming tussen het beleid op het terrein van de ruimtelijke ordening en dat van de landinrichting op een van beide of zelfs beide terreinen kan worden gekomen tot een aanpassing (de Gier 1989).

Landinrichtingsplan

Het landinrichtingsplan is een operationeel plan gericht op uitvoering. De voorbereiding van het landinrichtingsplan gebeurt door de landinrichtingscommissie¹ die hiervoor een beroep doet op de Dienst Landelijk Gebied. Het provinciaal bestuur dat ook de bevoegde instantie is voor de vaststelling van het streekplan stelt het landinrichtingsplan vast zodat ruimtelijke ordening en landinrichting op elkaar worden afgestemd. Landinrichting kent een projectmatige gebiedsgerichte aanpak wat een geschikt kader biedt om inrichtingsproblemen in onderlinge samenhang te bezien. Vanouds kent de landinrichting een sterke koppeling met de landbouw en de landbouwbelangen. In 1985 is de Landinrichtingswet gewijzigd en is deze wet sinds die tijd een instrument dat kan worden ingezet voor de realisering van de doelstellingen op het vlak van natuur en landschap, en meer in het bijzonder voor de realisering van de ecologische hoofdstructuur die zijn verankering kent in het Structuurschema Groene Ruimte.

7.2 Bescherming GBDA

In Nederland (en Europa) bestaan verschillende wetten en regelingen die bestaande natuur beschermen. Deze regelingen kunnen op een gegeven moment ook van toepassing worden op nieuw aangelegde GBDA. Dit kan voor boeren een reden zijn om geen nieuwe GBDA aan te leggen, omdat eenmaal aangelegde GBDA dan lastig meer te verwijderen is. Regelingen die (op dit moment) van belang zijn, zijn o.a.:

- Flora- en Faunawet (Vogel- en Habitatrichtlijn);
- Natuurbeschermingswet;
- Boswet;
- Bestemmingsplan.

¹ In de landinrichtingscommissie zijn alle betrokken belangen vertegenwoordigd.

De Flora en faunawet

Internationale afspraken op Europees niveau inzake bescherming van soorten en leefgebieden zijn in Nederland vertaald in de Vogelrichtlijn en de Habitatrichtlijn. Deze zijn geïmplementeerd in de Nederlandse wetgeving via de recent in werking getreden Flora en faunawet, die de gemeente verplicht alle bedreigde planten- in diersoorten (rode lijst Ministerie LNV) binnen haar grondgebied te beschermen. Niet alleen via bescherming van soorten maar tevens van leefgebieden. Gezien de uitgebreide lijst bedreigde soorten kan dit grote gevolgen hebben voor de ruimtelijke ontwikkelingen. Alleen op basis van zwaarwegende maatschappelijke belangen kan ontheffing worden verkregen van de wettelijke verplichtingen tot bescherming, mits het voortbestaan van een soort binnen Nederland hierdoor niet wordt bedreigd en er serieus onderzoek is verricht naar alternatieve oplossingen

Natuurbeschermingswet

De Natuurbeschermingswet stelt gebieden veilig die vanwege hun bijzondere natuur of hun natuurwetenschappelijke betekenis van algemeen belang zijn. Zowel gebieden die eigendom zijn van de staat als gebieden in handen van particulieren kunnen aangewezen worden als respectievelijk staatsnatuurmonument of beschermd natuurmonument. De Natuurbeschermingswet regelde ook de bescherming van dieren- en plantensoorten. Dit hoofdstuk is inmiddels opgenomen in de Flora en faunawet.

Boswet

De boswet is met name bedoeld om het bosareaal in Nederland op peil te houden. Wat bos is wordt in de boswet beschreven. Grofweg gaat het om houtopstanden buiten de bebouwde kom van minimaal 10 are (of meer dan 20 bomen in het geval van eenrijige beplantingen m.u.v. populier en wilg). De boswet kent een aantal belangrijke instrumenten:

- meldingsplicht: de verplichting tot het melden van een voornemen bos te vellen;
- herplantplicht: de verplichting weer bos te realiseren na een velling;
- kapverbod: de mogelijkheid tot op het opleggen van een ministerieel kapverbod.

Bestemmingsplan buitengebied

Over het bestemmingsplan is in de vorige paragraaf al veel gezegd. Hier kan nogmaals herhaald worden dat het bestemmingsplan van groot belang is (kan zijn) voor de agrariër die iets met GBDA wil/doet.

'Nieuw groen is vrij groen' en convenanten

Om te zorgen dat er, ondanks de 'dreiging' van de hiervoor genoemde regelingen, toch nieuwe GBDA wordt aangelegd door agrariërs en particulieren, wordt steeds meer het principe 'Nieuw groen is vrij groen' gehanteerd. Dit betekent dat landschapselementen en dergelijke die geheel vrijwillig zijn aangebracht door particuliere ondernemers niet moeten worden belast met planologische maatregelen en beperkingen. Om dit principe te waarborgen is het belangrijk dat de afspraken over de GBDA goed worden vastgelegd. Tegenwoordig worden daarom vaak convenants gesloten tussen de overheid (overheden) en de agrariërs.

Literatuur

Berendsen, H.J.A., 1997. Landschappelijk Nederland. Assen : Van Gorcum: 218 p.

Berg, A.E. van den, I.M. Van den Top & R.P. Kranendonk, 1998. Natuurwensen van stadsmensen. IBN-rapport 367, IBN-DLO/SC-DLO, Wageningen.

Boer, T.A. de, 2001. Alterra, research instituut voor de groene ruimte. Aanzet tot ruimtelijke voorwaarden voor groene dooradering; natuur, recreatie, water. Intern werkdocument.

Centraal Planbureau, 1997. Economie en fysieke omgeving. Beleidsopgaven en oplossingsrichtingen 1995-2020. Den Haag.

Cappelle, H.M.P., 2002. Een inventarisatie van de instrumenten die planvormers ter beschikking staan om de toekenning van functies, de inrichting en het beheer van een gebied invulling te geven. Alterra, Wageningen. Quick scan (intern rapport).

Coeterier, J.F., 1997. Een meetinstrument voor de belevingswaarde van landschappen. Onderzoeksreeks Nota Landschap nr. 9. SC-DLO Rapport 559.

Dijkstra, H. & A.J. Griffioen, *in press*. Landschapselementen in de proeftuinen GBDA. Een analyse op basis van het digitaal topografisch bestand 10:000 (TOP10). Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.

Dijkstra, H., J.J. de Jong, C. Schuiling & M.N. van Wijk, 2001. Kosten van landschapsbeheer; Grondslagen voor verdeling van geld voor landschapsbeheer. Alterra, Wageningen. Rapport 204.

DLG, 1998. Dienst Landelijk Gebied. Onderbouwing van het overzicht standaard eenheidsprijzen; prijspeil januari 1998.

DLG & Alterra, 2001. Dienst Landelijk Gebied & Alterra. Quick scan draagvlak kwaliteitsimpuls landschap.

DLG, 2001. Dienst landelijk gebied. Ontwikkelingen op de agrarische grondmarkt 1 januari 2000 tot en met 30 juni 2001.

DLG, 2001. Dienst Landelijk Gebied. Naar een uitvoerbare kwaliteitsimpuls landschap. Advies over het beleidskader, inzet van middelen en instrumentarium en gewenste procesaanpak voor het realiseren van een kwaliteitsimpuls landschap.

DLO/IBN-DLO. Reeks Operatie Boomhut nummer 3. 128 p.

Elsevier, 2000. GWW Kosten; Groenvoorzieningen, 2000. Doetinchem.

Gerritsen, E. & L.M. van den Berg, 201. Zo kan het lukken!; Inspirerende voorbeelden en financieringsmogelijkheden voor de Groenblauwe Structuur van Amersfoort. Altera, Wageningen. Alterra-rapport 362.

Gier, H.J.A.M., de, 2001. Waar zouden we zijn zonder het streekplan?, Bouwrecht 2001, blz. 737.

Gier, A.A.J. de. Wettelijke coördinatie van plannen in het ruimtelijk bestuursrecht. Regemaat nr. 11, 1989, blz. 101.

Hansman, H., M. Borgstein & W. Kolkman, 1999. Vermarkten van natuur; perspectieven voor ketenarrangementen? Landbouw-Economisch Instituut (LEI), Den Haag. Rapport 4.99.22.

Heidemij Advies, 1997. Bouwen voor bos – casestudie Nieuwe Landgoederen.

Hekhuis, H.J. & G. de Baaij, 1997. Toepassing van het profijtbeginsel voor de financiering van bos- en natuurbeheer. Wageningen, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek. IBN-rapport 254.

Hermens E.M.P. & J.L. van der Jagt, 1997. Invloed van beplantingen op landbouw. Een verkenning van beschikbare. Werkdocument IKC Natuurbeheer nr. W-136. Wageningen.

Hoek, J.M. van den & J. Luijt, 1999. Ontwikkelingen rond pacht. Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI). Rapport 1.99.05.

IMAG, 2001. Het groene boek; tijdnormen aanleg & onderhoud van natuur, groen en recreatieve voorzieningen ingedeeld volgens RAW-systematiek. IMAG, Wageningen. Rapport 2001-05.

Koulil, M.C.C., J.L. Teeuwen & M.J. Voskuilen, 1998. Aanbod van agrotourisme in Nederland. Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), Den Haag. Publicatie 2.210.

Lamers, L., 1998. Betalen voor algemene natuurkwaliteit? Vakblad Natuurbeheer, nr. 6 (1998) p. 95-97.

Langevelde van F., A.J. Griffioen & A.G.M. Schotman 2001 (in press). Inventarisatie van het Alterra-onderzoek naar Groen-Blauwe Dooradering. Wageningen Alterra, Research Instituut voor de Groen Ruimte.

Leiden, G.F.C. van, 1997. Openstelling en toegankelijkheid van het agrarisch gebied. Wageningen IBN-DLO rapport 297: 108 p.

Lier, van, B. Lückner & T. Lingsma 2001. Nederland Natúúrljik. Bouwstenen voor een Nationaal Natuuroffensief. Van den Berg's Drukkerij, Maarn: 34p.

Luttik, J. en J.T.C.M. Sprangers, 1999. Combineren met natuur. Economische, sociale en ecologische duurzaamheid van functiecombinaties. Wageningen, SC-

Luttik, J. en Zijlstra, M., 1997. Woongenot heeft een prijs; het waardeverhogend effect van een groene en waterrijke omgeving op de huizenprijs. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 562. 50p.

Luijt, J., J. H. van Rijswijk & M. van Heusden, 1999. Prijzen van landbouwgrond in en om VINEX-locaties. Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI). Rapport 4.99.02.

Mesters, C.M.L. en C.M. van Hemel, 1997. Ecologische beheer door waterleidingbedrijven; stand van zaken 1996 en prognoses. Nieuwegein, KIWA Onderzoek en Advies, rapport nr. KOA 97.039.

Min. LNV, 2000. Natuur voor mensen, mensen voor natuur.

Min. LNV, 2001. Wijziging van het pachtnormenbesluit 1995.

Min. LNV, 2002a. Groenblauwe dooradering: een kwaliteitsimpuls voor het landschap. Brochure (in press).

Min. LNV, 2002b. Structuurschema Groene Ruimte 2. Samen werken aan groen Nederland. Ontwerp-planologische kernbeslissing.

Opdam, P. Grashof, C. & W. van Wingerden, 2000. Groene dooradering. Eenruimtelijk concept voor functiecombinaties in het agrarisch landschap. Landschap 17: 45-51.

Paassen, A. van, N. Schrieken, F. Biezer, J. Buys, G. Elbers & I.C. van 't Hof, 1998. Handboek agrarisch natuurbeheer. Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.

Praktijkonderzoek veehouderij, 1999. Kwantitatieve Informatie Veehouderij, 1999-2000. Rundvee themaboek 39. Praktijkonderzoek veehouderij, Wageningen.

RIVM 2001. Natuurbalans.

RLG 1997. Raad voor het Landelijk Gebied. Tien voor de toekomst', advies ten behoeve van de beleidsagenda voor het landelijk gebied in de 21e eeuw. (www.rlg.nl).

RLG 2000. Raad voor het Landelijk Gebied. Het belang van samenhang: advies over ontwikkeling, afstemming en integratie in het landelijk gebied. (www.rlg.nl).

RLG 2001. Raad voor het Landelijk Gebied. Bergen met beleid; signaaladvies over de implementatie van waterberging en waterbuffering in beleid en uitvoeringsplannen. (www.rlg.nl).

Schulze E.D. & P. Gerstberger 1993. Functional aspects of landscape diversity: a Bavarian example. In: Schulze E.D. & Mooney H.A. (eds.), Biodiversity and Ecosystem Function, p.453-468, Ecological Studies Vol.99, Springer-Verlag, Berlin.

Staatsbosbeheer, 2000. Normenboek Staatsbosbeheer 2000-2001 : normen voor uitvoering van werkzaamheden in bosbouw, natuurbeheer en landschapsverzorging. Driebergen.

Stortelder, A. & G. Molleman 1998. Binnendoor & Buitenom. Stichting Kerkepaden Zieuwent. Westerlaan, Lichtenvoorde. 160p.

Stuurgroep Kromme Rijnlandschap en Stichting landschapsbeheer, 2001. De kans: landschapselementen als agrarisch product. Bunnik.

Vliet, C.J.M., 2000. Innovatie in vermarkting van bosproducten. Nederlands bosbouw tijdschrift 2000 p. 190-195

Walter, J., S.A. Calon & S.J. ten Wolde, 1999. De betekenis van natuur en recreatie voor gezondheid en welzijn van mensen. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Reeks Operatie Boomhut nummer 8. 144 p.